

Případová studie Mikroregionu Dačicko se zaměřením na možnosti neformálního vzdělávání seniorů

Miloš Novák

Bakalářská práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Miloš NOVÁK**
Osobní číslo: **H118208**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Případová studie mikroregionu Dačicko se zaměřením na možnosti neformálního vzdělávání seniorů**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS – Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovědního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na otázku jakým způsobem probíhá neformální vzdělávání seniorů v daném mikroregionu ve vybraných organizacích
- na specifika a motivy dalšího vzdělávání v seniorském věku
- na institucionální možnosti dalšího vzdělávání seniorů

Součástí práce bude empirické šetření výzkumného designu případové studie (techniky kvalitativní i kvantitativní metodologie) zaměřený na zjištění způsobu a možností neformálního vzdělávání seniorů.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BENEŠ, M. Andragogika: teoretické základy. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.

HENDL, J. Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum, 1999.

MÜHLPACHR, P. Gerontopedagogika. Brno: Masarykova univerzita, 2004.

PALÁN, Z., RÝZNAR, L. Vzdělávání dospělých a Evropa. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.

PETŘKOVÁ, A., ČORNANIČOVÁ, R. Gerontagogika. Úvod do teorie a praxe edukace seniorů. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál, 2007.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.

Katedra společenských věd

Datum zadání bakalářské práce:

11. listopadu 2013

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2014

V Brně dne 11. listopadu 2013

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
vedoucí ústavu

Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

MILOŠ NOVÁK

.....
Jméno, příjmení studenta

V Brně 14. 2. 2014

.....
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlédnutí veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce pojednává o možnostech neformálního vzdělávání seniorů. Práce poukazuje na některé aspekty, které jsou důležité pro pedagogické ovlivňování seniorů, a také proč je toto vzdělávání tak žádoucí. Zmiňuji se zde o institucích nabízejících vzdělávací aktivity pro seniory v České republice. Blíže se pak obracím k nabídce a způsobům neformálního vzdělávání seniorů institucionálně zakotvených v Mikroregionu Dačicko.

Klíčová slova:

Senioři, volný čas, neformální vzdělávání, cíle, potřeby a motivy vzdělávání seniorů, instituce pro vzdělávání seniorů

ABSTRACT

This bachelor's thesis is focused on non-formal education of seniors. It points out some aspects important for pedagogic influencing of seniors, and emphasizes why such an education is important. In this thesis I also mention institutions all over Czech Republic offering educational activities for seniors, while more closely focusing on options of non-formal education of seniors institutionally anchored in the microregion of Dacicko.

Keywords:

Seniors, spare time, non-formal education, goals, needs and motives of senior education, institutions for educating seniors

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Michalu Vavříkovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady, vstřícný přístup a za velmi účinnou metodickou pomoc při zpracování mé bakalářské práce.

Miloš Novák

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

.....

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	12
1.1 STÁŘÍ A SENIORSKÝ VĚK	12
1.2 CELOŽIVOTNÍ UČENÍ.....	13
1.3 NEFORMÁLNÍ VZDĚLÁVÁNÍ A VOLNÝ ČAS	15
2 VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ	18
2.1 CÍLE A MOTIVY	18
2.2 FUNKCE A VÝZNAM	19
2.3 VZDĚLÁVACÍ POTŘEBY SENIORŮ	20
2.4 SPECIFIKA VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ.....	22
3 VZDĚLÁVACÍ MOŽNOSTI PRO SENIORY V ČR	25
3.1 UNIVERZITY TŘETÍHO VĚKU	27
3.2 AKADEMIE TŘETÍHO VĚKU	29
3.3 KLUBY SENIORŮ.....	30
3.4 SENIORSKÁ CENTRA SDRUŽUJÍCÍ ODBORNÍKY	32
3.5 SENIORGYMNÁZIUM	33
II PRAKTICKÁ ČÁST	34
4 METODOLOGIE VÝZKUMU	35
4.1 CÍL VÝZKUMU, VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	36
4.2 NÁSTROJ SBĚRU DAT A POPIS SBĚRU DAT	36
4.3 OPERACIONALIZACE VÝZKUMNÝCH OTÁZEK.....	38
4.4 VÝBĚR PŘÍPADU	39
4.5 PROSTŘEDÍ VÝZKUMU	40
5 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ	49
5.1 ANALÝZA ZJIŠTĚNÝCH DAT	49
5.2 INTERPRETACE DAT	54
5.3 PŘÍNOS ZJIŠTĚNÝCH DAT PRO SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKU	57
ZÁVĚR	60
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	62
SEZNAM TABULEK	68
SEZNAM PŘÍLOH	69

ÚVOD

Tak jako jiné státy vyspělého světa se i Česká republika hlásí k zavádění a uskutečňování konceptu celoživotního učení a vzdělávání. Efektem má být společnost, v níž mají všichni lidé nejen možnost se neustále vzdělávat, ale i sami tuto možnost chtějí využívat (Knotová, 2006). Celoživotní učení zahrnuje veškerá období lidského života a tím pádem i všechny členy společnosti, tedy i ty nejstarší – lidi v seniorském věku. Motivace pro vzdělávání, které mohou mít osoby v seniorském věku, rozděluje Palán (2002, s. 178) „do 3 základních okruhů potřeb: *vzdělávací potřeby, potřeby sociální (potřeba kontaktu) a potřeba seberealizace.*“ I v tomto věku je tedy stále důležitá potřeba být aktivní, mít pocit užitečnosti a být stále tzv. sociálně začleněn. K naplnění těchto potřeb přispívají volnočasové, ale i vzdělávací aktivity. Ty přinášejí pocit důstojnosti, životního naplnění a umožňují seberealizaci.

Vzhledem k demografickým ukazatelům můžeme usuzovat, že se podíl osob v seniorském věku bude i nadále zvyšovat. Například Zpráva EU o stárnutí populace uvádí prognózu: „*Unie bude mít v roce 2060 celkově 517 milionů obyvatel, z čehož téměř jednu třetinu budou tvořit lidé starší 65 let*“ (Stárnoucí Evropa, 2012). WHO (Světová zdravotnická organizace) dokonce uvádí, že na konci roku 2020 budou tvořit plnou čtvrtinu z deseti miliónů obyvatelstva důchodci (Frýdová in Čornaničová, 1994). Proto je velmi důležité zajímat se o potřeby této skupiny a je na společnosti zabezpečit pro ně odpovídající podmínky důstojného stáří, čemuž může výraznou měrou přispět právě vzdělávání i v tomto věku. Například Livečka (1982, In Mühlpachr, 2004, s. 130) definuje: „*čtyři funkce vzdělávání v seniorském věku – preventivní, anticipační, rehabilitační a posilovací*“. Palán (2002) pak tento výčet doplňuje ještě o funkce adaptační, kompenzační, aktivizační, relaxační, mezigeneračního působení a kultivační. Z daných funkcí vyplývá, že když staří lidé studují, méně si všímají existujících obtíží stáří, lépe tyto obtíže a krize překonávají a také jsou méně často nemocní. Stále se mohou cítit jako individuality, stále mohou rozhodovat sami za sebe a nejsou tolik odkázáni na pomoc rodiny, potažmo celé společnosti.

Zpráva OECD Celoživotní učení pro všechny z roku 1997 udává doporučení: „*Společnost musí vytvářet podmínky pro individuální a sociální rozvoj všeho druhu a ve všech prostředcích – jak formálně ve školách, tak institucích odborného vzdělávání, terciárního vzdělávání i vzdělávání dospělých, tak i neformálně doma, na pracovišti a*

v obci“ (In Knotová, 2006, s. 30). Za posledních 15 let můžeme pozorovat vzrůstající počet vzdělávacích aktivit pro osoby v seniorském věku. Ze vzrůstajícího počtu nabídek v této oblasti pak můžeme usuzovat, že i lidé v tomto věku stále touží získávat nové informace a dále se rozvíjet. Proto by tato nabídka měla být jednak široká, ale také kvalitně zabezpečena tak, aby pokrývala poptávku a uspokojila potřeby člověka v seniorském věku.

Vzhledem k demografickým údajům, které nám neúprosně předkládají neustále se zvyšující procento občanů v seniorském věku, považuji za velmi významné se nad tímto jevem pozastavit. Sociálním problémem, kterým se chci ve své práci zabývat, je tedy neformální vzdělávání seniorů jako možnost zlepšení kvality života i v seniorském věku. Vzdělávání hraje v každém věku významnou roli při utváření, rozvíjení, ale i zachování jedinečnosti každého člověka, a jelikož sociální pedagogika je chápána jako obor zabývající se vztahem jedince a společnosti a otázkami socializace a resocializace (Hradečná, 1995), považuji zvolené téma za adekvátní a naplňující podstatu mého studijního oboru. Dalším zdůvodněním je i teze, že neformální vzdělávání seniorů napomáhá k výchově ke zdravému životnímu stylu, což naplňuje preventivní oblast sociální pedagogiky (Kraus, 2008). Zaměřením sociálního problému vzdělávání seniorů v konkrétním mikroregionu pak naplňuji tezi Krause (2001), který chápe sociálně pedagogickou prevenci jako působení sociálního pedagoga v oblasti výchovy, kde je hlavním faktorem působení na rozvoj jednotlivce prostředí. Z tohoto důvodu je tedy žádoucí i širší a podrobnější znalost současného stavu prostředí (mikroregionu) právě v oblasti společenských organizací zajišťujících vzdělávací možnosti seniorů. Tyto poznatky pak mohou napomáhat k rozvoji strategického, koncepčního i zaváděcího systému zajišťování kvalitních vzdělávacích možností pro tuto věkovou skupinu.

Cílem této práce má být přehledně a stručně zpracovat informace týkající se vzdělávání seniorů v kontextu institucionální podpory v konkrétním mikroregionu.

Ve své práci se zaměřuji na věkovou skupinu obyvatel v seniorském věku. Bakalářská práce je rozdělena na pět částí. Nejprve vymezuji základní pojmy vztahující se k danému tématu jako je stáří, seniorský věk a neformální vzdělávání. Dále se poukazuje na různá fakta, které vedou k nutnosti vzdělávat lidi v postproduktivním věku – cíle, motivy, funkce a potřeby samotných seniorů. Jelikož hlavní cíl je zmapování institucionálních možností vzdělávání seniorů, věnuji další část popisu institucionálního zázemí

v České republice obecně. Předposlední a poslední část práce je věnována samotné případové studii Mikroregionu Dačicko se zaměřením na možnosti neformálního vzdělávání seniorů.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Jelikož se tato bakalářská práce věnuje problematice neformálního vzdělávání seniorů, považuji za důležité si nejprve tento sociální fenomén vymezit. První kapitola bude pojednávat o základních pojmech: pojmu senior respektive seniorský věk a v souvislosti s tím dělení stáří. Dále vymezím neformální vzdělávání dle definice celoživotního učení a obrátím se na fenomén volného času seniorů.

1.1 Stáří a seniorský věk

Seniorem bývá označován člověk ve věku nad 60 let, bývá tedy spojen s příslušností

k důchodovému věku, který následuje po fázi tzv. aktivního věku. Věková hranice důchodového věku je v České republice stanovena dle § 32 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění u mužů na 60 let, u žen 53–57 let podle počtu vychovaných dětí, jde-li o seniory narozené před rokem 1936 (Důchodové, 2011), u později narozených se důchodový věk prodlužuje dle zákonem stanoveného vzorce. V řadě jiných zemí jsou však hranice různé a trendem poslední doby je oddalující se odchod do důchodu. Musíme si totiž uvědomit, že důchodový věk určuje společnost a stát.

Seniorský věk je charakterizován narůstajícími zdravotními problémy, ale i obohacováním společnosti mimo jiné o psychickou a sociální zralost a zkušenost plynoucí z vlastních prožitých událostí (Všeobecná, 1999).

Nesmíme zapomenout, že stárnutí je proces značně individuální. Zcela jistě není podmíněn jen společenskými činiteli jako například mezilidskými vztahy, úrovní zdravotnických služeb, ale i přírodními činiteli (podnebí, stravovací zvyklost apod.) a zároveň fyziologickou podstatou jednotlivce a jeho individuálním fyzickým a především psychickým stavem. Mühlpachr (2004) uvádí, že pojem stáří obecně označuje pozdní fázi vývoje přirozeného průběhu života. Je provázáno řadou faktorů, především chorobami, životním stylem, životními podmínkami a je spojeno s řadou změn v sociální oblasti (osamostatnění dětí, penzionování a jiné změny sociálních rolí).

V odborné literatuře se v poslední době stále častěji setkáváme s pojmem *třetí věk*. Jedná se o období postproduktivní, které nastává po ukončení pracovní aktivity.

Ale jak upozorňuje Múhlpachr (2004), nejedná se o období bez přínosu. Snížení ekonomické aktivity totiž neznamená snížení „lidství“, v opačném případě to může vést k diskriminaci, podceňování atd. Takové pojetí třetího věku potlačuje pohled na toto období, jako na fázi osobnostního rozvoje v celoživotním procesu trvajícím až do smrti v nejvyšší stáří. Dle tohoto pojmu jsou pojmenovány i některé instituce, jako např. univerzity třetího věku. Prvním věkem rozumíme období přípravy na životní povolání (dětství a dospívání) a druhým věkem dobu soustavné výdělečné činnosti tedy dospělost (Šipr, 1997).

V souvislosti s pojmem seniorský věk je vhodné také uvést, jak tuto etapu lidského života členíme. Rozdělení stáří uvedla Světová zdravotnická organizace (WHO). „*Věkové období mezi 60 až 74 roky bývá označováno jako rané stáří (vyšší věk), věkové období 75 až 89 let jako vlastní stáří (vysoký věk) a věk 90 a více byl pojmenován jako dlouhověkost*“ (Šipr, 1997, s. 10). Múhlpachr (2004, s. 21) uvádí: „*v dnešní době časté členění stáří: 65-74 let - mladí senioři, 75-84 let - staří senioři a 85 a více let - velmi staří senioři*“.

Z výše uvedeného vyplývá, že není úplně jednoznačně možné definovat pojem stáří či rozdělení seniorského věku, různí odborníci se liší dle kritéria, ke kterému se přiklání např. odchod do důchodu, kalendářní věk, faktory spojené se stářím apod. Pro účely této práce se spokojím s vymezením dle kalendářního věku. Nejobvyklejší věkovou hranicí seniorského věku ve vyspělých státech je 65 let. (Ondráková a kol., 2012). Chci zdůraznit, že se budu v rámci této práce věnovat možnostem vzdělávání aktivních soběstačných seniorů. Samozřejmě, že dále existují další vzdělávací možnosti pro seniory, kteří žijí v nejrůznějších typech institucionalizovaných zařízení jako například v domovech seniorů, léčebnách dlouhodobě nemocných apod. Tyto však mají adaptační charakter. Těm se věnovat v této práci nebudu, neboť se chci zabývat vzděláváním seniorů jako formou aktivizace, jež je nejlepší prevencí biologického procesu stárnutí.

1.2 Celoživotní učení

Čím složitější je život společnosti, tím větší objem znalostí a dovedností si musí každý jednotlivý člověk osvojit, aby se v ní dokázal uplatnit. Čím větší je míra individuální svobody, tím víc záleží na osobní zralosti, odpovědnosti a tvořivosti každého

občana. Čím více možností se člověku nabízí, tím víc záleží na jeho vlastních mravních a lidských kvalitách, aby si z nich dokázal dobře vybrat. Odtud přirozeně plyne, že se i doba, potřebná pro přípravné vzdělávání a výchovu stále prodlužuje. Do sféry vzdělávání tak vstupují i lidé dospělí, kteří ve společenském životě, zaměstnání či péči o rodinu zaujímají samostatné, nezávislé a odpovědné role.

„Myšlenka celoživotního učení se je založena na premise, že každý člověk je schopen se učit a proto každý bez ohledu na věk má právo na to, být k učení motivován“ (Vážanský, 1994). K přesnému pochopení pojmu *celoživotního učení* uvádím definici dle OECD (Řím, 1994, in Palán, 1997, s. 17): *„Celoživotní učení je kontinuální proces, který stimuluje a zplnomocňuje jednotlivce k získávání všech znalostí, hodnot, dovedností a porozumění, které potřebuje v průběhu života a k jejich používání se sebedůvěrou, kreativitou a uspokojením ve všech rolích, okolnostech a prostředích.*

Dlouhou dobu se tradovala představa, že výchova a vzdělávání člověka se vztahuje pouze na období jeho dětství a mládí. Dnes je však výchova a vzdělávání chápáno jako proces celoživotní, tedy nepřetržitý, a hlavním požadavkem je, aby přístup k němu měli skutečně všichni, tedy i senioři. Termín "celoživotní" učení zdůrazňuje časovou dimenzi: učení v průběhu života, ať již nepřetržité nebo periodické, které se může odehrávat ve všech oblastech našeho života a v jakémkoliv jeho stadiu a které zdůrazňuje nutnost aktivního přístupu každého jedince (Palán, 1997). Vzdělávání seniorů tak poskytuje možnost vzdělávání v souladu s individuálními zájmy, úkoly a potřebami.

V Memorandu EU o celoživotním učení (listopad 2000) se hovoří o *všeživotním* učení (lifewide), které obrací pozornost na rozšíření učení tak, aby probíhalo bez ohledu na životní etapu, místo, čas a formu učení. Memorandum také v rámci celoživotního učení rozlišuje vzdělávání formální, neformální a informální. Všechny tyto oblasti hrají významnou úlohu a jsou si co do významu rovnocenné. *„Neformální vzdělávání probíhá mimo hlavní vzdělávací systémy a zpravidla nevede k získání formalizovaného certifikátu.* (Naproti tomu formální vzdělávání vede k dosažení určitého stupně vzdělání doloženého certifikátem, např. vysvědčením či diplomem. A informální vzdělávání je učení se z každodenní zkušenosti bez institucionálního ukotvení). *Neformální učení může být poskytováno na pracovišti a prostřednictvím činností organizací a sdružení občanské společnosti (např. v organizacích pro mládež, v odborech a v politických stranách). Může být poskytováno také prostřednictvím organizací nebo služeb, které byly ustaveny*

se záměrem doplňovat formální systémy (např. výtvarné, hudební a sportovní aktivity nebo soukromé vyučování připravující na zkoušky).“ (Memorandum, 2001). Tyto instituce pracují zpravidla na bázi dobrovolnosti. „Jedná se o organizované výchovně vzdělávací aktivity mimo rámec zavedeného oficiálního školského systému, které zájemcům nabízejí záměrný rozvoj životních zkušeností, dovedností a postojů, založených na uceleném systému hodnot.“ (Neformální, 2004-2005). Memorandum (2001) v této souvislosti zmiňuje například schopnost nalézat vlastní identitu a stanovit si životní cíle, konkrétně se může jednat o rozvoj sociálních dovedností (sebedůvěra, sebeusměrňování, přijímání rizik a zodpovědnosti za ně, schopnost být samostatný, schopnost flexibilně se přizpůsobit změnám a novým situacím atd.), učení se, jak se učit, rozvoj podnikatelských dovedností, digitální a informační gramotnosti, znalostí světových jazyků atd. Pro účely mé práce se odkážu na tuto definici i s jejím dalším výkladem uvádějící význam slova neformální do kontextu vzdělávacích aktivit probíhajících převážně ve volném čase jedince bez možnosti formálního ocenění, naplňující však skutkovou podstatu cílelého rozvoje jedince v rozmanitých oblastech dle jeho potřeb, zájmů a dovedností.

1.3 Neformální vzdělávání a volný čas

Jak jsem již zmínil, dimenze "v celé šíři života" zaměřuje pozornost na komplementaritu formálního, neformálního a informálního učení. To nám připomíná, že užitečné a příjemné učení může probíhat a probíhá v rodině, ve volném čase, v životě v obci a v každodenním pracovním životě. (Memorandum o celoživotním učení).

Každý člověk potřebuje cítit pocit svojí užitečnosti a seberealizace, tedy i senior si potřebuje najít takovou činnost, která ho v tomto pocitu posiluje. A jelikož podle různých demografických výzkumů je více než zřejmé, že naše populace stárne, je vzdělávání seniorů nezbytným předpokladem pro udržení jejich znalostí a schopností. Je třeba říci, že studium seniorů je součástí celoživotního vzdělávání, jde o univerzální přístup, který se nemá omezovat pouze na vzdělávací instituce. Liší se tím, že je zaměřeno na budoucnost, zatímco tradiční vzdělávání se zaměřuje hlavně na současnost, na předávání vybraného množství poznatků. Neformální vzdělávání seniorů poskytuje možnost vzdělávání v souladu s jeho zájmy, úkoly a potřebami, což je základem celoživotního vzdělávání.

Učení, vzdělávání a záměrné zdokonalování svých kompetencí i osobnosti se v důsledku civilizačních a kulturních proměn stalo nezbytným předpokladem, doplňkem či součástí pracovních činností i volného času dospělé i seniorské populace. (Národní program rozvoje vzdělávání v ČR: Bílá kniha, 2001).

Senior zpravidla není zaměstnán, a proto nemůže realizovat uznávané aktivity například v pracovním procesu. Určitým kompromisem je tedy doporučení, aby pěstoval nejrůznější koníčky ve svém volném čase. Volný čas je čas, se kterým může člověk nakládat dle vlastního uvážení, zájmů a svobodného rozhodnutí. Jedná se o čas, který zůstane člověku po naplnění povinností vyplývajících z pracovních a rodinných rolí. (Palán, 1997). Janiš ml. (In: Ondráková a kol, 2012, s. 27) dále doplňuje v konkrétních souvislostech života seniorů o: „*Jedná se o takové aktivity, které přinášejí radost, záživu, spokojenost, potěšení a uspokojení.*“ Význam volného času v životě člověka má nezastupitelné místo. Jestliže se zamyslíme nad vztahem seniorů a volného času, musíme konstatovat, že senioři patří určitě do skupiny, která má volného času nejvíce (Mitro in Čorninačová, 1994). Tato skutečnost je dána především tím, že po tom, co člověk opustí pracovní proces, objevuje se více volného času, který se uvolnil a s tím i otázka, jak s ním naložit. Situace, kdy chybí aktivity, často svádí k myšlenkám bezesmyslnosti, nepotřebnosti a v nejhorším případě k odevzdanosti a izolaci. A právě v těchto chvílích nastupují do popředí různé možnosti neformálního vzdělávání poskytovaného různými druhy institucí.

„*Vzdělávací aktivity lidí seniorů úzce souvisí s jejich zájmovou činností – tím tedy rozumíme uspokojování kulturních, vzdělávacích, sportovních a jiných zájmů. U seniorů znamená volný čas především fyzický a intelektuální rozvoj nebo alespoň jeho zachování.*“ (Mitro in Čorninačová, 1994, s. 185). Neformální vzdělávání patří v systému vzdělávání k dalšímu vzdělávání. Dělí se na tři typy: zájmové vzdělávání, občanské vzdělávání a další profesní vzdělávání. (Knotová, 2006). Domnívám se, že u seniorů z těchto tří druhů neformálního vzdělávání převažuje zejména zájmové vzdělávání a případně občanské. Tyto druhy vzdělávání vytváří širší předpoklady pro kultivaci osobnosti na základě jejích zájmů, uspokojují vzdělávací potřeby v souladu s osobním zaměřením. Dotváří osobnost a její hodnotovou orientaci a umožňují seberealizaci ve volném čase. V souladu s rozmanitostí lidských zájmů je i jeho obsahová orientace

velmi široká. Zahrnuje problematiku všeobecně vzdělávací, kulturní, etickou, filosofickou, náboženskou, zdravotnickou, sportovní apod.

K základním způsobům využívání volného času můžeme tedy přiřadit fyzický a intelektuální rozvoj, plnění sociálních funkcí, přátelské styky, kulturní vyžití a kvalifikační vzdělávání resp. sebevzdělávání; všechny tyto činnosti samozřejmě úzce souvisí i s neformálním vzděláváním, jelikož skrze tyto aktivity dochází v důsledku k celkovému rozvoji osobnosti jednotlivce či alespoň k zachování stávajícího stavu a předchází tak biologickému procesu stárnutí.

2 VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ

V této kapitole se v rámci jednotlivých podkapitol budu věnovat specifické oblasti vzdělávání seniorů. Zmíním se o cílech a motivech, jež vedou seniory k dalšímu vzdělávání, funkci a významu vzdělávání seniorů jak z pohledu jednotlivce, tak i široké společnosti, vymezím potřeby, s nimiž se senioři obrací na vzdělávací možnosti a uvedu i specifické požadavky na přípravu, průběh a lektory vzdělávacích aktivit pro seniory.

2.1 Cíle a motivy

Vzdělávání není jistě biologicky nezbytné, ale člověk není jenom bytost biologická, ale i sociální a intelektuální a vzdělání je pro něj možnost uspokojení lidské vnitřní potřeby zvidat a dovídat se. Mnohé výzkumy dokazují, že vzdělávací aktivity seniorů přispívají k pocitu důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti i k fyzickému a duševnímu zdraví. Podle Národního programu přípravy na stárnutí 2008-2012, jenž je periodicky aktualizován, je vzdělávání seniorů důležité hned z několika hledisek: v první řadě určitě podporuje duševní pohodu zúčastněné osoby. Zmírňuje totiž také pocit osamění, který mnozí senioři pociťují, a poskytuje tedy příležitost k začlenění do společenského dění. Výrazně posiluje nezávislost starších osob na pomoci ostatních. Vzdělávání tedy přispívá k humanizaci, sociální integraci a též ke generační toleranci. (Jelikož mnohé programy zaměřené na vzdělávání seniorů jsou již nyní propojeny s juniorskou vzdělávací aktivitou). Ve spojení s vysokou modernizací dnešní společnosti je nezbytné poskytovat seniorům takové možnosti, které by jim pomohly vyrovnat se s novými poznatky a informačními technologiemi, aby zůstaly zachovány jejich schopnosti naplňovat potřeby společnosti.

V životě každého člověka nastane jistě velký zlom při přechodu z aktivního života do důchodu. Viliam Baláž (In: Hrapková, 2005) poukazuje na několik podmínek k dosažení dlouhého plnohodnotného života: v první řadě je nutné se připravovat na stáří již od mladého věku a připravovat se na něj jako na pokračující činný život. Je důležité vytvářet si podmínky pro zdravý odpočinek, tělesnou obnovu a duševní pohodu, možnost rekreace a kulturní vyžití. Dále se snažit o zachování zdravé rovnováhy tělesných činností a duševního stavu. A v neposlední řadě dbát na vyrovnanou sociální at-

mosféru okolo sebe, ale i v sobě samém. Tyto uvedené podmínky podle Baláže mají jistě velké možnosti uplatnění právě díky institucionální podpoře vzdělávání seniorů.

2.2 Funkce a význam

Základní poslání vzdělávání seniorů můžeme vymezit dle Vážanského (1994) ve dvou rovinách: ve vztahu k jednotlivcům - seniorům, kdy je vzdělávání pojímáno jako rozvíjení vlastní osobnosti, nebo ve vztahu ke společnosti, kdy vzdělávání výrazně ovlivňuje vztah člověka ke společnosti, ve které žije, podílí se na pozitivních změnách v celkové životní orientaci a především na integraci seniorů do společnosti. Livečka (in Mühlpachr, 2004, s. 138) pak definuje následující funkce: „*Preventivní, anticipační, rehabilitační, posilovací.*“ Z nichž první dvě můžeme přiřadit k rovině společnosti a druhé dvě k rovině jednotlivců.

Mühlpachr (2004, s. 138) pak tyto funkce dále objasňuje: „*preventivní (jsou naplňovány různými opatřeními, které za předpokladu, že jsou prováděny v určitém předstihu, pozitivně ovlivňují průběh stáří), anticipační (přispívají k pozitivní připravenosti na změny ve stylu života), rehabilitační (znovuobnovování a udržování psychických i fyzických sil a příprava činností pro další existenci jedince) a posilovací (přispívají k rozvoji zájmů, potřeb a schopností, k podpoře jejich aktivity, ke kultivaci. Podle charakteru působení by tato funkce měla být označována jako stimulační, případně kulti-vační).*“

Vzdělávání seniorů je tedy jednou z cest, jak učinit svůj život smyslupnějším, s pocitem být potřebný sobě i ostatním a s oddálením stavu závislosti na okolí (Frýdová in Čornaničová, 1994). Šerák (2009, s. 189) definuje význam vzdělávání seniorů takto: „*Edukační aktivity jsou často zaměřeny na prevenci hrozících deficitů, příp. na jejich odstranění a kompenzaci, hlavním cílem tohoto působení je udržení tělesných a intelektuálních sil. Významnou roli hraje i snaha o zajištění kvalitnějšího a důstojnějšího života. Podpora relevantní nabídky vzdělávání pro seniory by měla být integrální součástí přístupu vyspělé společnosti, od níž očekáváme, že svým členům zajistí bezpečné a důstojné stárnutí a umožní jim plnoprávně se zapojit do všech občanských aktivit.*“ Důvody, jež vedou seniory k neustálému vzdělávání, mohou být: potřeba rozvíjet vlastní život, udržet si živý, co nejdelší a co nejoprávněnější kontakt se sociálním prostředím,

integrování a zkvalitnění života seniora, potřeba prevence vůči biologickému procesu stárnutí. Přičemž senior si při tom sám určuje míru aktivity vlastním rozhodnutím.

Motivace ke vzdělávání starších lidí jsou jistě velice různorodé a to především z důvodu individuálního zaměření zájmů. Důležitým prvkem je zcela jistě snaha věnovat se dále svému oboru a prohlubovat si své poznatky, dále pak nedostatek času věnovat se svým zájmům v dřívější době, kdy byl člověk ekonomicky aktivní a tím i časově zaneprázdněný. Velký význam má zcela jistě i naplnění svého života smysluplným programem, dále pak touha po společenském kontaktu, překonání osamělosti a samozřejmě že důvodem může být i snaha neztratit kontakt s mladou generací a novými společenskými podmínkami života – rozumět světu kolem sebe.

„Jedná se tedy o to, že fyzický věk není pro vzdělávání rozhodující, ale důležité jsou takové faktory jako motivace, seberozvíjení, životní styl, seberealizace“ (Perhács in Čornaničová, 1994, s. 175). Člověku, který opustil své zaměstnání, umožňuje vzdělání zůstat i nadále v živém kontaktu se sociálním prostředím a zůstat aktivní. Je mnoho známých případů, jak mnozí teprve v seniorském věku mohou naplno rozvíjet své zájmy.

2.3 Vzdělávací potřeby seniorů

Pro nikoho z nás jistě není přijatelná ta představa o stáří, kdy prosedíme celý den v křesle, s výrazem ve tváři, ve které se velmi zřídka objeví náznak zájmu o okolí. Stejně jako v ostatních obdobích života, které jsou prožívány aktivně, by stáří na své aktivitě také ztrácet nemělo. Různými typologiemi potřeb se zabývala řada autorů. V této práci se nebudu zabývat podrobně jednotlivými potřebami, ale zmíním se především o těch, které jsou důležitě ve vztahu k vzdělávání seniorů.

Mezi prvními z potřeb při vzdělávání seniorů se zcela jistě objevují potřeby sociální – tedy potřeba kontaktu s druhými lidmi, pohyb ve společnosti, neboť jak dobře víme, člověk nemůže žít dlouho sám. Mezi tyto sociální potřeby řadíme dle Pichauda (1998) potřebu informovanosti, potřebu náležení k nějaké skupině (např. klub), potřebu vyjadřovat se a být vyslechnut – tato potřeba je zcela jistě jedním z hlavních důvodů, proč se senioři vzdělávají, neboť tím mají možnost mluvit s někým, sdělit někomu své myšlenky a vědět, že je někdo poslouchá.

Dále můžeme hovořit o potřebě autonomie, což znamená především rozhodovat se sám za sebe – součástí této potřeby je potřeba uznání, vážnosti, ocenění, pocitu užitečnosti, což je především v seniorském věku velice důležité, protože se stává, že mnoho starých lidí se cítí být najednou zbytečnými, protože nemohou pracovat a stávají se závislými na druhých lidech, především na své rodině. Můžou také získávat pocit, že jsou na obtíž a že překáží.

Samozřejmě i potřeba seberealizace – tedy nalezení smyslu svého života – to může být spojeno s prací, rodinou, což je charakteristické pro tzv. aktivní věk. V seniorském věku však již práce není prioritou a rodinná pouta se mnohdy mění či jsou omezována, například ve spojitosti s osamostatňováním potomků či úmrtím některých členů rodiny, a proto je vzdělávání seniorů jedním z možných prostředků k seberealizaci. Myslím si, že rozhodně každý člověk potřebuje pro harmonický život mít pocit, že ví, pro co žije (potřeba perspektivy a otevřené budoucnosti), že je pro někoho důležitý, musí ve svém životě něco dokázat sám sobě.

Další potřebou může být i samotné vzdělání, vztahující se dle Rabušicové (2006) ke kompenzační funkci vzdělávání dospělých umožňující pozdější doplnění vzdělání, tedy i pro zvyšování kvalifikace (v případě ekonomicky stále aktivních seniorů). Tato potřeba s sebou přináší i důraz na adaptabilitu měnící se společnosti. Tato potřeba se podílí na pozitivních změnách v celkové životní orientaci, s čímž souvisí snaha neztratit kontakt s mladou generací, orientovat se a rozumět světu kolem sebe.

Toto jsou jen některé aspekty, které se váží k otázce vzdělávání seniorů. Kdybychom pátrali dále, našli bychom zcela jistě spoustu dalších důvodů, které jsou jistě velice různorodé a to především z důvodu individuálních zájmů samotných seniorů. Důležitým prvkem je zcela jistě nedostatek času věnovat se svým zájmům v dřívější době, kdy byl člověk ekonomicky aktivní a tím i časově zaneprázdněný. A neposledním důvodem, o kterém se zmiňuje Frýdová (in Čornaničová, 1994) může být i touha využívat získané znalosti například při různých dobrovolných aktivitách jako jsou například společníci těžce nemocných apod.

Vzdělávání seniorů poskytuje prostřednictvím nových informací možnost volby – jak si uspořádat svůj vlastní život, jak být psychicky vyrovnanější a spokojenější, jak rozvíjet lidský potenciál. Edukace ve třetím věku naplňuje edukační potřeby seniorů převážně podle jejich osobních zájmů. Úkolem institucí, jež nabízejí vzdělávání pro

seniory, je pak aktivně reagovat na poptávku samotných seniorů a nabízet jim prostředky a aktivity k uspokojení svých potřeb.

2.4 Specifika vzdělávání seniorů

Motivace seniorů ke vzdělávání je, jak již bylo dříve zmíněno, podmíněna jejich osobnostním zaměřením a zájmy. Dospělá a potažmo seniorská populace je však velmi různorodá. To je dáno například velkou variabilitou osobnostních charakteristik, nabízenými schopnostmi a dovednostmi, věkem, znalostmi různých oborů, různorodými životními, profesními a jinými zkušenostmi apod. Velkou měrou v motivaci a přístupu ke vzdělávání hraje i jejich předchozí zkušenost se vzdělávacím systémem. Dalšími důležitými atributy jsou různé hodnotové žebříčky, sociální a ekonomický status, zdravotní stav či životní postoj obecně. Ke všem těmto skutečnostem je třeba při poskytování vzdělávacích aktivit pro seniory přihlížet.

Například Šerák (2009) v souvislosti s tímto uvádí jistá omezení a komplikace, které je nutné zohlednit: zdravotní stav, jehož tendence v seniorském věku je přirozeně se zhoršovat, přináší například rychlejší unavitelnost, nestálou pozornost, zhoršené vidění, sluchové obtíže, problémy s pamětí. Tudiž osvojování nových poznatků zabere starším lidem delší čas, navíc jim činí větší potíže zapamatovat si informace, jež nejsou logicky strukturované. Určitý problém představuje i neadekvátní zvládnutí učební strategie v minulosti. Z těchto důvodů pak Šerák (2009) doporučuje logické uspořádání představované problematiky se zapojením interaktivních technik s ukázkami, zadávat kratší přestávky během procvičování naučeného, využívat audiovizuální techniku přizpůsobenou potřebám seniorů (vyšší hlasitost, větší obraz), zajistit dostupný a bezpečný přístup (bezbariérovost, přítomnost protiskluzových a stabilizačních prvků), mít vhodnou intenzitu osvětlení, vzdělávací materiály by měly být přiměřeně velké a grafika být kontrastní apod. Bočková (1997) v tomto kontextu doporučuje vytvoření takových podmínek, které seniorům usnadňují osvojování si nových poznatků. Navrhuje tyto: logické uspořádání obsahu výkladu a s tím související návaznost postupů, časté opakování a shrnutí základních údajů a myšlenek, aktivní práce se zapojením samotných účastníků, práce s jejich vlastní zkušeností, ověřování si úspěšnosti vzdělávání zpětnou vazbou. Dále můžeme doplnit potřebu akceptace vlastního tempa učení se seniorů, při-

způsobení jejich vlastnímu stylu. Je vhodné mít k dispozici názorné písemné či jiné materiály, které je dobré prezentovat například pomocí diaprojektoru, a tím působit i na jiné smysly než jen sluch. Je také vhodné podávat kratší informativní části a dávat tak seniorům prostor pro vštípení si právě nabitých vědomostí. Prakticky to pak klade nárok na přípravu průběhu vzdělávacích aktivit rozdělených do několika setkání, které na sebe logicky navazují například s týdenní či čtrnáctidenní frekvencí. Není efektivní zadávat příliš mnoho úkolů najednou, senioři jsou však motivovanou skupinou účastníků vzdělávání, jež si sama umí říci o nové či obsáhlejší úkoly. Není dobré podcenit vysvětlení jednotlivých úkolů, jelikož senioři, tak jako jiné skupiny vzdělávaných, jsou motivováni právě vědomím, proč dělají to, co dělají, a nacházejí v tom smysl. Tak jako jiní chtějí za svou snahu ocenit a tento zážitek je motivuje i k další aktivitě (Klevetová, Dlabalová 2008).

Všechny výše uvedené požadavky kladou samozřejmě velký důraz na schopnosti, dovednosti a vlastnosti lektora vzdělávacích aktivit. Dle Šeráka (2009, s. 124) je *„škála činnosti odborníků, na jejichž kvalifikovanosti závisí kvalita nabídky vzdělávání seniorů různorodá, neboť tato oblast edukace zahrnuje pestrou škálu aktivit.“* Šerák (2009), Ondráková a kol. (2012) ale i jiní autoři pak zmiňují tyto kompetence lektora: komunikativní, sociální, odborné, organizační, manažerské, konzultační, poradenské a didaktické. Z těchto kompetencí pak můžeme odvodit konkrétní požadavky na schopnosti, dovednosti a vlastnosti lektora. Měl by umět navázat kontakt s účastníky, mít dobrý vztah ke starší populaci, měl by mít osvojenou schopnost empatie a trpělivost v jednání s účastníky vzdělávání, svou mluvu umět adekvátně přizpůsobit na hlasitost, dikci, ale i v přiměřeném užívání terminologie a nových či cizích slov, měl by být znalec v dané oblasti vzdělávání a umět také poznatky přednést vhodnými didaktickými metodami, měl by umět pracovat s časem, poskytovat informační a poradenské služby. Lektor vzdělávacích aktivit pro seniory plní také často roli zpovědníka a poradce, který pomáhá seniorům zvládat i ostatní životní situace. Na to upozorňuje například i Ondráková a kol. (2012, s. 40) jež ve svém výzkumu odhalují zjištění, že jedna ze základních vlastností lektora, kterou má podle seniorů disponovat, je schopnost poradit a přitom být *„hodný“*.

„Uvedené představy o nárocích a požadavcích spojených s pedagogickou profesí jsou souhrnem tvořícím vysoký ideál. Není příliš v silách sebelepšího učitele tyto nároky

splňovat trvale a beze zbytku. Nicméně je dobré tento ideál znát. V opačném případě by se mu nebylo možno ani přiblížit.“ (Janiš, Kraus, Vacek, in Ondráková a kol., 2012, s. 45) s tímto prohlášením se ztotožňuji a to i z toho důvodu, že vzdělávání seniorů je zatím obor v počátcích, a je úkolem celé společnosti pomáhat vytvářet a zkvalitňovat podmínky pro individuální a sociální rozvoj všeho druhu, ať už za účasti profesionálních lektorů (zaměstnanci, odborníci, živnostníci), či lektorů dobrovolníků.

3 VZDĚLÁVACÍ MOŽNOSTI PRO SENIORY V ČR

V této kapitole uvádím některé legislativní aspekty ovlivňující vzdělávání seniorů společně s institucionálním zázemím těchto aktivit, jelikož však toto vzdělání není vlastně legislativně přesně zakotveno, uvádím zde tedy alespoň některé dokumenty vedoucí k právu na vzdělání v jakémkoli věku.

Jedním ze základních dokumentů je Všeobecná deklarace lidských práv schválená Rezolucí Valného shromáždění OSN z 10. prosince 1948, která stanovuje v čl. 26: „Každý má právo na vzdělání...“, dále uvádí, že: „ve dnech 8. - 9. 12. 1989 byla ve Štrasburku schválena Charta základních sociálních práv, která mezi základní lidská práva zahrnuje i právo na vzdělání.“ (Palán, 2000, s. 25)

V České republice je Listina základních práv a svobod součástí Ústavy ČR, tudíž její naplňování je právně zakotveno. „Náš současný vzdělávací právní systém má ošetřeno vzdělávání školské. V zákonu o vysokých školách č. 111/1998 Sb. je uveden §60, podle něhož mohou školy v rámci své činnosti poskytovat bezplatně nebo za úplaty programy celoživotního vzdělávání orientované na výkon povolání nebo zájmově.“ (Palán, 2000, s. 25)

Charta práv a svobod starších lidí vypracovaná francouzskou Národní nadací pro gerontologii ve spolupráci s Ministerstvem práce a sociálních věcí ve Francii v roce 1966 (česky zveřejněna od 21. 1. 2007) uvádí: „Generace starších lidí není na odpočinku. Spolu s druhými a pro druhé se učí, objevuje, inovuje tak, aby nepředstavovala jenom objekt pro pomoc, ale také zdroje, které lze rozvinout ke službě druhým.“ (Petřková, 1994, s. 29)

Dalšími důležitými dokumenty jsou Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí přijatý Valným shromážděním OSN ve Vídni v roce 1982 a Zásady OSN pro seniory, přijaté v roce 1991. Posledním stěžejním dokumentem OSN jsou závěry II. světového shromáždění o stárnutí v Madridu ve dnech 8. - 12. 4. 2002, které vytyčují mezinárodní plán přípravy na stárnutí. Tyto dokumenty obsahují konkrétní návrhy na řešení problematiky stárnutí a stáří. V tom smyslu, že se demografická struktura obyvatelstva se stárnutím populace mění a to má za následek sociální a ekonomické změny.

Na úrovni České republiky byl v návaznosti na výše uvedený dokument vypracován a následně usnesením vlády ČR dne 15. května 2002 schválen Národní program

přípravy stárnutí na období let 2003-2007. „Cílem tohoto dokumentu je podpořit rozvoj společnosti pro lidi všech věkových skupin tak, aby lidé mohli stárnout důstojně, v bezpečí a mohli se i nadále podílet na životě společnosti jako plnoprávní občané.“ (Národní program, 2002). Tento program ve svém devátém bodě poukazuje na celoživotní vzdělávání, jako nutnost k plnohodnotnému životu po celou jeho dobu. Národní akční plán podporující stárnutí má nyní již několikáté pokračování, ten aktuální představilo Ministerstvo práce a sociálních věcí v souvislosti s vyhlášením roku 2012 Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity a je stanoven na období 2013 až 2017 a dotýká se všech oblastí života společnosti. Hlavním záměrem dokumentu je prokázat, že stárnutí populace může být pozitivní, pokud se jednotlivým výzvám dokážeme přizpůsobit. Hlavní priority, které jsou rozpracovány do opatření a specifických cílů jsou: Zajištění a ochrana lidských práv starších osob, Celoživotní učení, Zaměstnávání starších pracovníků a seniorů ve vazbě na systém důchodového pojištění, Dobrovolnictví a mezigenerační spolupráce, Kvalitní prostředí pro život seniorů, Zdravé stárnutí a v neposlední řadě Péče o nejkřehčí seniory s omezenou soběstačností. Základním rámcem Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 je zajištění dodržování a ochrany lidských práv seniorů.

Způsobů vzdělávání seniorů v současnosti je již velké množství ať již formálních či neformálních. Můžeme např. uvést aktivity různých charitativních organizací, různé zájmové organizace profesního charakteru (svazy chovatelů, zahrádkářů, rybářů, včelařů atd.), neziskové organizace neprofesního charakteru, církevní organizace, ekonomicky činné subjekty, tělovýchovné spolky, instituce ve školství, kultuře apod. V současné době do popředí také hodně vstupují masmédiá především internet (Perhács in Čorninačová, 1994). Úkolem vzdělávacích programů je rozšířit duševní obzory seniorů, uspokojit jejich touhu po vědomostech, vzbudit zvědavost a zájem i v tomto věku (Mitro in Čorninačová, 1994).

Vhodné podmínky pro rozvoj člověka tedy vytváří řada institucí, následující seznam má proto pouze charakter informační a v žádném případě si neklade za cíl nabídnout kompletní nabídku jednotlivých možností. Uvádím pět nejzavedenějších vzdělávacích institucí v ČR. Vycházím z výčtu institucí, které uvádí Vážanský (1994) ve své publikaci a ostatní informace doplňuji z další získané literatury, případně z internetových zdrojů.

3.1 Univerzity třetího věku

Dále v textu užívám zkratku U3V. První U3V byla založena ve Francii na Univerzitě společenských věd v Toulouse v roce 1973, nazývanou také Univerzita pro seniory. Jejím zakladatelem byl profesor práva a ekonomických věd Pierre Vellase. Jeho myšlenka se velmi rychle rozšířila do ostatních zemí Evropy a dále i do zámoří. Z tzv. socialistických zemí byla první země, která otevřela U3V, Polsko. Organizována byla od roku 1973 při lékařském centru Varšavské univerzity.

V České republice je tradice U3V poměrně mladší. První U3V byla otevřena v roce 1986 na Univerzitě Palackého v Olomouci, rok na to se přidala 1. lékařská fakulta UK v Praze. To vše za pomoci Československého červeného kříže a Československé gerontologické společnosti. Významným rokem pro vzdělávání seniorů u nás byl rok 1993, který byl vyhlášen Evropským rokem seniorů a solidarity mezi generacemi a ve kterém byla založena Česká asociace U3V. Podle Hrapkové (2005) viděl Pierre Vellas úlohy U3V především v dalším vzdělávání seniorů jako pomoc k zlepšování jejich zdravotního stavu, tedy jako osvětu vzdělávání všech starých lidí, dále jako vzdělávání těch lidí, kteří jsou zaměstnaní v různých oblastech, jež se profesionálně zaobírají starými lidmi a v neposlední řadě ve výzkumu zdravotní, právní, hospodářské, právní, psychologické a sociální problematiky seniorů.

Podle Petřkové (In: Bočková, 1994) první U3V vznikaly z myšlenky vytvořit a nabídnout starým a stárnoucím občanům takový program činností, které by odpovídaly jejich možnostem, potřebám a podmínkám odpovídajícím této věkové skupině.

Studium na jednotlivých U3V v naší republice se obsahově i organizačně liší, pro všechny je ale charakteristická společná idea vytvoření programu pro ty, kteří kdysi studovat nemohli nebo se chtějí vzdělávat v oboru, který je zajímá. Obsah studia souvisí se zaměřením dané vysoké školy. V prvním roce mívá studium široký tematický záběr, v dalších ročnících se pak jedná o specifické odborné kurzy. Novým prvkem je využívání moderních informačních a komunikačních technologií (ICT). Formy hodnocení vědomostí určuje daná U3V, často se na konci semestrů používají závěrečné testy. Posluchači U3V mají právo využívat služby knihoven a zúčastňovat se odborných a uměleckých aktivit univerzity.

Univerzity třetího věku neposkytují systematické studium určitého vědního oboru, jako je tomu v řádném denním studiu, jedná se o studium vybraných kapitol

z určitého oboru, koncipované právě pro posluchače univerzity třetího věku (Frýdová in Čornaničová, 1994, s. 133) s ohledem na řadu zdravotních problémů, které jsou se seniorským věkem spjaty, především spojené s pamětí, konkrétně se zhoršováním vybavování paměti a s pozorností.

Chtěl bych zdůraznit, že hlavní význam U3V v současnosti není v tom, aby člověk získal schopnosti a dovednosti, které by využil na trhu práce, i když to není vyloučeno, ale to, „že umožňují všem starším lidem i invalidním, kteří mají ve svém hodnotovém žebříčku vzdělávání na čestném místě, vzdělávat se přiměřeně svým možnostem a potřebám.“ (Frýdová in Čornaničová, 1994, s. 132). Cílem je tedy zlepšit kvalitu života starších lidí právě prostřednictvím vzdělávacích programů, aby lidé, kteří již nejsou v pracovním procesu, mohli dále smysluplně žít. Nyní se tedy jedná o oficiálně uznané instituce, které umožňují seniorům studovat na vysokých školách nejružnější obory. U nás je postupně zavádějí jednotlivé fakulty podle svých možností a také zájmu seniorů. Podle Čornaničové (In: Petřková, Čornaničová, 2004) jde tedy v ČR a SR o zájmové vzdělávání na vysokých školách, jehož absolvováním se však nezískává vysokoškolská kvalifikace.

Podmínkou pro navštěvování U3V je dosažení důchodového věku, přičemž posluchač musí mít splněné středoškolské vzdělání s maturitou. Školné se neplatí, je nutné složit akorát zápisné. U3V bývají organizovány ve dvou až tříročních vzdělávacích cyklech. Jelikož je studium na U3V součástí vysokoškolské práce, je základním předpokladem vysokoškolská úroveň předávaných informací. Charakteristické principy vysokoškolského studia tedy platí i pro obsah, formu a metody práce na U3V.

Hrapková (2005) vidí poslání U3V v těchto oblastech – přispívá k zabezpečení práva na vzdělání všech bez ohledu na věk, rasu a národnost, přispívá ke kvalitnímu využívání volného času, svou koncepcí zájmového vzdělávání přispívá k rozšiřování obzorů, vědomostí a ke zkvalitňování kognitivních funkcí u starších lidí, dále přispívá ke zlepšování psychiky a zpomalování stárnutí, předchází tedy beznaději starších lidí, strachu ze smrti, životu „mezi čtyřmi zdí“ a jistě přispívá ke zlepšování mezilidských vztahů a pěstování pozitivního sebehodnocení.

Hrapková (2005) uvádí tyto funkce U3V: Funkci vzdělávací z důvodů předávání informací, ale i mezigenerační předávání zkušeností. Funkci psychologickou, jelikož přináší zlepšení psychické stránky starších posluchačů. Funkci ekonomickou, jelikož

zlepšení psychického stavu vede ke snížení nákladů zdravotnictví na léčení. Též tedy funkci zdravotní, jelikož zlepšení psychického stavu vede i ke zlepšení celkového zdravotního stavu. Pracovní funkci – U3V jako nový program pro vyplňování volného času. Funkce filosofická, jako nový pohled na svět a dění okolo nás. Zapojení posluchačů do výzkumu, ať už jako objekt či subjekt výzkumu zajišťuje i výzkumnou funkci. A v neposlední řadě funkci společenskou, jako celkový přínos pro společnosti.

V současnosti existují U3V téměř ve všech českých univerzitních městech a zájem starších občanů o účast svědčí o oblibě pořádaných kurzů (Šipr, 1997). V současnosti jde o nejznámější vzdělávací možnosti pro věkovou skupinu seniorů v Evropě. *„Celkově je v České republice organizováno více než 700 různých vzdělávacích programů a touto formou studuje přes 38 000 seniorských studentů.“* (Univerzita třetího věku – U3A, 2014) Navíc v různých regionech probíhají tzv. virtuální U3V, jež jsou určeny seniorům převážně v regionech, kde není možná jejich prezenční výuka (mobilní nedostupnost, zdravotní a časové důvody, finanční zátěž atd.). *„Virtuální U3V umožňuje přístup k vysokoškolskému zájmovému studiu všem seniorům v rámci celé České republiky bez rozdílu místa bydliště, čímž poskytuje stejné příležitosti všem seniorům a představuje tak novou moderní alternativu ke klasické prezenční přednáškové výuce U3V. Je založena na využití nových komunikačních technologií a internetu, má prvky distančního vzdělávání a e-learningu a je didakticky přizpůsobena charakteristickým specifickým seniorského vzdělávání.“* (Univerzita třetího věku – U3A, 2014)

Jak jsem se již zmínil, obsahová náplň studia na U3V je velmi různorodá – od konkrétní problematiky např. životního stylu až po integrované studium starší generace s generací mladou. Podle mého názoru plní U3V vhodnou náplň pro využití nadbytku volného času seniorů. A vzhledem k tomu, že vzdělávání zde není cílem, ale pouze prostředkem aktivního naplnění života, je U3V jednou z forem aktivizace člověka a tím pádem prevencí biologického procesu stárnutí.

3.2 Akademie třetího věku

U nás začaly akademie třetího věku (se zkratkou ATV) vznikat z iniciativy gerontologických a geriatrických pracovišť. První ATV v ČR vznikla v roce 1983

v Přerově. ATV jsou zakládány různými organizacemi, u nás například pod záštitou Červeného kříže (Bočková, 1995).

Vyznačují se dostupností, přizpůsobováním se potřebám místního charakteru a individuálním zájmům starších občanů. Podle Čornaničové (In: Petřková, Čornaničová, 2004) jde o zájmové vzdělávání skupinového charakteru. Doporučuje se však určitá formalizace vzdělávací práce jako přihlášení se do kurzu, evidence účastníků, potvrzení absolvování kurzu atd. Můžeme ji charakterizovat jako „*středně náročnou formu zájmových vzdělávacích aktivit pro seniory*“ (Vážanský, 1994, s. 78). Přednášky bývají buď z různých oborů (kurzy nabízející cykly z oblastí medicínsko-gerontologické, občansko-sociální, společenskovedné, hobby-aktivity, příprava na starší věk, cvičení a jóga), nebo mají charakter monotematických cyklů. Součástí ATV bývají často různé doplňující aktivity např. rekreačně sportovní či vycházkově-přátelských střetnutí. (Pálán, 1997)

Závěrem můžeme zhodnotit, že akademie třetího věku přispívají k rozšiřování znalostí svých posluchačů. Jedná se většinou o vzdělávání na všeobecně přístupné úrovni, především charakteru sociokulturního. Hlavním posláním však je podněcovat účastníky kurzů k aktivitě, k praktickému využívání získaných vědomostí.

3.3 Kluby seniorů

Dříve byly nazývány jako Kluby důchodců, nyní Kluby aktivního stáří, Kluby třetího věku či Kluby seniorů. U nás to jsou nejrozšířenějším typem institucionalizovaného sdružování seniorů. Mají u nás celkem dlouhou tradici, největší rozšíření zaznamenaly v 70. letech. Jsou to dobrovolná seskupení starších občanů s cílem společného trávení volného času (Vážanský, 1994). Podle Petřkové (In: Bočková, 1994) mají podobné poslání jako výše zmíněné Akademie třetího věku, ale vyznačují se trvalejšími neformálními vztahy, rozvíjením osobnostních zájmů seniorů a uspokojováním potřeby kontaktu s ostatními členy. Kašová (1986, s. 18) uvádí: „*Kluby důchodců mají velký význam pro proces úspěšného, aktivního stáří. Můžeme říci, že v nich jde o formu skupinové práce, která spočívá na spoluvytváření harmonických vztahů a uspokojování potřeb kontaktů mezi lidmi stejného, či velmi blízkého věku. Kluby upevňují sociální kontakty osaměle žijících, stanovují svým členům společné cíle a umožňují plánovat*

společenskou aktivitu. Lidé si zde společně uvědomují své problémy a snaží se je společně řešit.“

Důležité je, jak zdůrazňuje Šipr (1997), že program připravují a na průběhu se podílejí sami účastníci. A vzhledem k tomuto zapojení do organizování jednotlivých činností, můžeme tedy říci, že kluby seniorů jsou právě ta zařízení, která jsou schopna dokonale zaktivizovat starého člověka. Zařízení, kde má starý člověk možnost dělat věci, které ho zajímají a které ho baví, kde netráví svůj čas sám, ale s lidmi, se kterými ho něco spojuje. Nemá tak pocit izolovanosti a osamělosti; zároveň si tak staří lidé rozšiřují všeobecný rozhled (Šinka, 1994). Jejich častou aktivitou je i vzdělávací činnost dle převažujícího zájmu účastníků. Můžeme tedy říci, že vzdělávání je stálou a významnou součástí aktivit klubu seniorů. Bývá většinou jednorázové formou přednášek s besedami, málokdy cyklické, poskytuje informace k naléhavým problémům na praktické uplatnění (Palán, 1997).

Kluby seniorů mají za úkol aktivizovat. Tyto instituce se zaměřují na organizování společenské, kulturní a jiné zájmové činnosti seniorů, jejíž spektrum je široké (viz níže). Vzhledem k tomu, že se na programu podílejí přímo účastníci, má každý Klub seniorů originální činnosti, které vycházejí z životní historie, zájmové orientace, profesionálního zaměření, rodinné struktury, zdravotního stavu a ostatních souvislostí života jednotlivých seniorů. V obecném rámci můžeme mluvit o několika oblastech, které zde nastíním jako příklady dle Vostrovské (1998), která je uvádí v souvislosti s programy pro klienty pečovatelské služby:

Vzdělání

Většinou jde o cílené aktivity, které na první pohled ani jako vzdělávání nevypadají.

1. Přednáška – na základě znalostí a dovedností, lze využít i osob z vlastních řad
2. Zdravotnická přednáška – pozvat lektora, použít různé publikace a osvětové materiály
3. Videokazety + povídání o obsahu – technika přináší nové možnosti
4. Knihovny – kluby mají k dispozici vlastní vybavenou knihovničku
5. Noviny a časopisy – kluby odebírají různá tištěná média, která je možno si zapůjčit

Zájmové aktivity

1. Ruční práce
2. Sport
3. Pěstování květin, zeleniny, práce na zahrádce
4. Péče o drobná zvířata
5. Společenské hry
6. Fotografie

Pohybové aktivity

1. Chůze
2. Vycházky
3. Cvičení
4. Výlety
5. Relaxace
6. Odpočinek

Poznávací programy

1. Naše město a okolí
2. Návštěva muzea

3. Prohlídka hvězdárny
4. Pozvánka do školy

Kulturní programy

1. Pozvání umělců do klubovny, do domovinky
2. Návštěva divadla (kina)
3. Programy uměleckých škol
4. Pozvání dětí z mateřinky nebo ze základní školy
5. Módní přehlídka
6. Oslavy

Komunikace

1. Povídáme si
2. Nasloucháme

Projekty na podporu aktivizace

1. Kavárna seniorů
2. Čajovna

Činnost klubů je tedy velice různorodá, od společných návštěv kulturních akcí, přes poznávací zájezdy či sportovně-rekreační aktivity, besedy s lékařem, až po společné oslavy narozenin jednotlivých členů. Vzdělávací činnost těchto klubů má charakter většinou jednorázový, realizovaný především formou přednášek či besed. Zřídka kdy se setkáváme s cyklickou formou vzdělávání.

3.4 Seniorská centra sdružující odborníky

Jedná se o zařízení dříve občanských sdružení, nyní některé z forem neziskových organizací. U nás nemají ještě takovou tradici jako třeba v Německu. Podle Čornaničové

(In Petřková, Čornaničová, 2004) specifikem vzdělávacích forem v těchto zařízení je to, že je převážně projektují a realizují samotní senioři, většinou experti v určitém vědním odvětví. Rozsah činnosti je velmi široký zahrnuje jak jednotlivé přednášky, tak ucelené vzdělávací kurzy. Tyto centra se zajímají také o publikační činnost jako vydávání časopisů, monografických prací, různých letáků a brožurek. Poskytují i přímé poradenství v krizových životních situacích.

3.5 Senioregymnázium

Jedná se o ojedinělou formu, která má tradici ve Frýdku-Místku již od roku 1992. Poskytuje vždy čtvrtroční vzdělávací program s cílem poskytnout seniorům jak chybějící poznatky z různých oblastí vědy, tak také jim umožnit sociální kontakty. (Petřková, Čornaničová, 2004).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

Vypracování bakalářské práce bylo založeno na analýze získaného empirického materiálu, který byl shromážděn v souvislosti se zkoumáním možností neformálního vzdělávání seniorů ve vybraném mikroregionu.

Byla použita induktivní výzkumná strategie za použití kvalitativních i kvantitativních výzkumných metod. Jelikož jsem vycházel z předpokladu, že důkladným prozkoumáním tohoto případu (Mikroregionu Dačicko) mohu napomoci k dalšímu rozvoji v dané oblasti a mikroregionu, můžeme hovořit o výzkumném designu komunitní případové studie. Výzkumná zjištění se vztahují pouze k danému případu (neformálnímu vzdělávání v daném mikroregionu) bez vztahování se k obecnému porozumění a tím si nekladou nárok na statistickou zobecnitelnost, čímž můžeme mluvit o intrinsitní případové studii (Stake, 1995). Postupným zjišťováním dat a hlubším poznáním charakteristik daného mikroregionu jsem došel k užití principu instrumentální případové studie (Stake 1995), kdy byl nejprve vybrán případ (mikroregion) a v rámci tohoto případu byly vybrány jevy (instituce), jež tento případ reprezentují.

K postizení zkoumané reality (možnosti neformálního vzdělávání seniorů v daném mikroregionu) bylo tedy nejvhodnější užít z velké části kvalitativních metod sběru dat, jak uvádí např. Strauss a Corbinová (podle Švaříček, Šed'ová a kol., 2007, s. 24): „*kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme,*“ doplněné o data kvantitativního charakteru, jež představují významnou měrou další informace o zkoumané realitě. Užitím tohoto postupu bylo možné získat nové a neotřelé názory o jevech, o nichž už něco víme. V případě této práce se pak jedná o nový komplexní pohled na nabídku vzdělávacích aktivit pro seniory v daném mikroregionu, tedy převážně pohled na způsob, rozsah a kvalitu nabízených aktivit.

Tuto strategii založenou na kombinaci principů několika druhů případových studií a několika druhů výzkumných metod a technik jsem použil z důvodu komplexnějšího zhodnocení stávající situace v daném mikroregionu a dále jako způsob eliminace čistě subjektivního hlediska jednotlivých poskytovatelů vzdělávacích aktivit. Použil jsem tak techniku zvanou triangulace, která dle sociologa a metodologa Denzina (in Hendl, 1997) umožňuje odhalit rozdílné aspekty empirické reality.

4.1 Cíl výzkumu, výzkumné otázky

Výzkumným problémem jsou *Možnosti naplnění neformálního vzdělávání seniorů v konkrétním mikroregionu*. Cílem teoretické části práce je zmapování problému z pohledu specifik dalšího vzdělávání dané skupiny obyvatelstva (vymezení skupiny, motivy, potřeby a specifika skupiny pro další vzdělávání) a popis institucionálního zázemí neformálního vzdělávání seniorů běžně rozšířeného v České republice. V empirické části se práce dále dopodrobna zabývá výše uvedenými oblastmi v kontextu možností daného mikroregionu.

Důvod, proč jsem se chtěl zabývat otázkou vzdělávání seniorů, je právě nabídka vzdělávacích aktivit pro seniory v Mikroregionu Dačicko. Její existence potažmo neexistence se mě nejvíce dotýká, protože zde žiji. Předpokládám, že neformální vzdělávání seniorů v tomto mikroregionu netvoří dostatečně funkční systém.

Stěžejní náplní empirické části této práce tedy bude podrobný popis možností dalšího vzdělávání seniorů ve vybraných organizacích Mikroregionu Dačicko. Šetřením chci získat odpovědi na tyto výzkumné otázky:

1. *Jaké vzdělávací příležitosti pro osoby v seniorském věku v Mikroregionu Dačicko existují?*
2. *Jaké je institucionální zázemí daných aktivit a kdo je realizuje?*
3. *Jakým způsobem (prostředky, materiální zabezpečení, kvalita, pestrost, komplexnost apod.) jsou poskytovány vzdělávací aktivity pro seniory v daném regionu?*

Výsledkem práce může být poukázání na problémy, které se vyskytují v mikroregionu v naplňování konceptu celoživotního učení vzhledem k oblasti neformálního vzdělávání seniorů.

4.2 Nástroj sběru dat a popis sběru dat

Výzkum jsem započal sběrem podkladových materiálů a studiem literatury během října a listopadu 2013. Teoretická část a příprava k rozhovorům byly zpracovány v měsíci lednu 2014. V únoru jsem realizoval výzkumné šetření.

Odpovědi na výzkumné otázky jsem hledal pomocí běžných technik kvalitativního výzkumu – zúčastněné pozorování prostředí a vybavení zařízení pro účely vzdělávacích aktivit, samotný způsob a provedení vzdělávací aktivity. Polostrukturovaným rozhovorem s pracovníky organizací jsem zjišťoval možnosti neformálního vzdělávání seniorů v jejich organizaci. Ve svých otázkách jsem si vymezil oblasti, které poskytují bližší informace o zabezpečení a přípravě aktivit neformálního vzdělávání ve vybraných institucích. Pro hlubší poznání zkoumané reality jsem pro doplnění těchto, do jisté míry subjektivních, dat zjištěných z rozhovoru použil dále analýzu dokumentů. Vycházel jsem především z informací poskytnutých od jednotlivých poskytovatelů a zřizovatelů uveřejněných v místním a regionálním tisku, na městských vývěskách, na nástěnkách v zařízení samotném, na internetových portálech jednotlivých organizací, na propagačních a informačních materiálech těchto organizací, v jednotlivých výročních zprávách, v kronikách zařízení, v hodnotících či jiných vnitřních materiálech (metodiky, záznamy o aktivitách) dané instituce apod. Tato zjištění jsem pomocí kvalitativních technik dále doplnil kvantitativními prvky, jako jsou porovnání počtu členů v různých typech zařízení či analýza dat obsažených ve strategických a koncepčních dokumentech mikroregionu.

Při vedení polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky vybraných zařízení jsem si připravil okruh otázek, které směřovaly k hodnotícímu pohledu daného pracovníka.

- *technické vybavení a zázemí organizace* – jakým technickým vybavením využitelným v rámci vzdělávacích a volnočasových aktivit pro seniory organizace disponuje z hlediska modernosti, množství, jaké je nemovité zázemí organizace aj.;
- *dostupnost instituce pro příjemce služeb* – zda jsou služby a aktivity snadno dostupné i starší populaci, která má mnohdy méně mobilních příležitostí, dostupnost zejména dojezdová, jaké jsou finanční náklady jednotlivých účastníků na nabízené aktivity;
- *profesionalizace poskytovaných služeb* – zajímalo mě především personální zastoupení odborných pracovníků vzdělaných v oboru gerontopedagogiky či jiných oborech věnujících se práci se seniory. Dalším aspektem bylo i zastoupení dlouholetých a zkušených pracovníků v poměru k mladším pracovníkům či absolventům oboru;
- *nabídka poskytovaných aktivit* – zda je náplň činnosti organizace zaměřena čistě na cílovou skupinu seniorů, či se jedná spíše o doplňkovou činnost, jakým způsobem

je nabídka pro seniory utvářena, zda pokrývá poptávku, zda pracovníci sami shledávají nějaké rezervy;

- *propagace organizace a nabízených aktivit* – jakými prostředky o sobě a své nabídce dává organizace vědět veřejnosti a jak získává nové členy;
- *spolupráce organizace s obcí a jinými organizacemi* - zde jsem se dotazoval, zda a jakým způsobem daná organizace spolupracuje s obcí, v níž sídlí. Zda spolupracuje i s jinými organizacemi, případně jakým způsobem.

Poskytnuté rozhovory jsem později analyzoval. Rozsáhlá získaná data jsem kategorizoval, a sumarizoval dle jednotlivých jevů, které se opakovaly. Poté jsem rozkrýval a parafrázoval významy skryté ve sdělení respondentů a z toho jsem následně interpretoval výsledky šetření do zobecněného tvrzení. (Švaříček, Šed'ová, 2007)

4.3 Operacionalizace výzkumných otázek

V této části popíši, jakými technikami (rozhovorem, pozorováním apod.) jsem zodpovídal jednotlivé výzkumné otázky a jaké informace jsem při zjišťování hledal.

Jaké vzdělávací příležitosti pro osoby v seniorském věku v Mikroregionu Dačicko existují?

Tuto otázku jsem zkoumal pomocí analýzy strategických dokumentů mikroregionu, jež má v sobě obsažené mnohé analýzy z oblasti školství a sociálních služeb, tuto analýzu jsem doplňoval o informace zjištěné z prohlídky místního tisku, nabídky na webových stránkách různých informačních portálů působících jak na národní, tak místní úrovni, a samozřejmě z nabídky samotných zařízení avízované v propagačních materiálech či webových stránkách. V rozhovorech jsem realitu této výzkumné otázky zjišťoval pomocí dotazů týkajících se oblasti nabídky poskytovaných služeb a dostupnosti aktivit pro příjemce.

Jaké je institucionální zázemí daných aktivit a kdo je realizuje?

Otázka byla zkoumána pomocí stejných technik jako otázka předchozí s tím rozdílem, že bylo více přihlíženo k hodnotícímu faktoru; zda jsou tyto vzdělávací aktivity institucionálně zakotveny, profesně zabezpečeny, přičemž byly vyhledávány pouze aktivity odpovídající definici vzdělávání seniorů uvedené dle Mitra (in Čorninačová, 1994, s. 185) na str. 15 teoretické části této práce a současně definici neformálního vzdělávání dle Memoranda o celoživotním učení na str. 14-15 této práce. V rozhovorech jsem odpověď na

tuto otázku hledal pomocí otázek věnujících se oblasti profesionalizace služeb, propagace organizace na veřejnosti a spolupráce s dalšími organizacemi.

Jakým způsobem (prostředky, materiální zabezpečení, kvalita, pestrost, komplexnost apod.) jsou poskytovány vzdělávací aktivity pro seniory v daném regionu?

Informace potřebné pro zodpovězení této výzkumné otázky jsem čerpal hlavně z polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky zařízení a také v rámci standardizovaného pozorování při osobní návštěvě daného zařízení a pozorování při konkrétních vzdělávacích aktivitách. Oblasti rozhovoru, jež se věnovaly této otázce, byly zaměřeny na technické vybavení, zázemí organizace a profesionalizace služeb.

4.4 Výběr případu

Vzhledem k územnímu rozsahu daného mikroregionu a omezenému počtu institucionální podpory vzdělávání seniorů bylo mým záměrem postihnout vyčerpávající vzorek poskytovatelů vzdělávacích aktivit, tedy o obsáhnutí celého mikroregionu a institucí v něm, jež realizují vzdělávání seniorů, jakožto jeden případ zkoumání. Postupem studia mikroregionu (především díky studiu koncepčních a strategických dokumentů rozvoje mikroregionu) jsem odhalil, že určitým způsobem vzdělávání seniorů poskytuje celkem obsáhlé množství institucí. Převážně se jedná o spolkovou činnost, jež však nemá vzdělávání seniorů jako svou stěžejní činnost, naopak spíše pouze činnost doplňkovou či jako vedlejší produkt své hlavní činnosti a vzdělávání seniorů zde probíhá především na úrovni informálního učení. Z výše uvedeného důvodu byly organizace působící v mikroregionu v oblasti vzdělávání seniorů podrobeny předběžné analýze (především příslušné dokumentace obsahující informace o posláních, cílech a proběhnutých aktivitách organizace) a byly vybrány a osloveny pouze ty organizace, které svým posláním, cíli a probíhajícími aktivitami naplňují definice vzdělávání seniorů uvedené dle Mitra (in Čorninačová, 1994, s. 185) na str. 15 teoretické části této práce a současně definici neformálního vzdělávání dle Memoranda o celoživotním učení na str. 14-15 této práce.

4.5 Prostředí výzkumu

Vzhledem k charakteru práce jako případové studie se zaměřením na možnosti neformálního vzdělávání seniorů v určitém regionu, považuji za důležité se nejprve zmínit stručně o charakteristice Mikroregionu Dačicko zahrnující jak územní rozložení, právní zakotvení, demografickou strukturu, tak život v něm.

Dobrovolný svazek obcí Mikroregion Dačicko byl založen roku 2004. Svým územím do něj nyní spadá 23 obcí a měst. Rozloha mikroregionu zahrnuje 43 878 ha a ke dni 31. 12. 2010 v něm žilo celkem 19 312 obyvatel. Hustota obyvatel činí 44,0 obyvatele/km². Mikroregion Dačicko leží v Jihočeském kraji v okrese Jindřichův Hradec. Členské obce patří do území Obce s rozšířenou působností Dačice (viz dále zkratka ORP). Mikroregion prakticky kopíruje celé toto území. Členem mikroregionu v rámci ORP Dačice není pouze obec Dešná. Obec Jilem patří do Obce s rozšířenou působností Jindřichův Hradec, ale je součástí Mikroregionu Dačicko. Mikroregion Dačicko sousedí se dvěma kraji – na východě s krajem Vysočina (okresem Třebíč) a na jihovýchodě s Jihomoravským krajem (okresem Znojmo). Jižní hranice mikroregionu sousedí s Rakouskem. Jihočeský kraj je členěn do 17 správních obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP). ORP Dačice zaujímá svou rozlohou 11. místo, počtem obyvatel 10. místo, hustotou osídlení 12. místo a počtem obcí ve svém správním obvodu 12. místo v Jihočeském kraji. ORP Dačice patří tedy z hlediska uvedených údajů mezi menší území. Je tvořeno samosprávným územím dvou měst (Dačice, Slavonice) a 21 obcí, které jsou dále členěny na 79 katastrálních území a 82 místních částí. Největší území spravuje město Dačice (67 km²), nejmenší pak obec Dobrohošť (3,38 km²). (Aktualizace rozvojové strategie, 2011)

Osídlení mikroregionu je poměrně nevyrovnané, podstatnou část obyvatelstva tvoří obyvatelé města Dačice – téměř osm tisíc. Druhým největším městem mikroregionu jsou Slavonice, které mají přes 2700 obyvatel. Nezanedbatelný podíl lidí v mikroregionu má i obec Studená, kolem 2500 obyvatel. Mezi nejmenší obce patří Dobrohošť a Županovice, které mají méně než 50 obyvatel. Podrobnou mapu všech členských obcí mikroregionu přikládám v příloze č. 1 v závěru této práce.

Stejně jako je celorepublikový trend úbytku obyvatel na venkově, je tento trend patrný i na vývoji počtu obyvatel Mikroregionu Dačicko. Za posledních 10 let došlo k úbytku obyvatel v mikroregionu z 19 657 v roce 2001 na 19 312 v roce 2010 (tedy o 345 obyvatel méně, úbytek o 1,76 %). V největších obcích mikroregionu došlo k výraznému odlivu oby-

vatel – Dačice, Slavonice a Studená mají největší podíl na úbytku obyvatel. Příčinou úbytku obyvatel je především úbytek pracovních míst a s tím úzce související stěhování obyvatel do jiných regionů. Dalším negativním jevem je stárnutí obyvatel. Narůstá počet obyvatel v postproduktivním věku a snižuje se počet malých dětí do 14 let. To se odráží i na průměrném věku, který se každý rok zvyšuje. Obecně patří obyvatelstvo Jihočeského kraje k mladší věkové struktuře oproti republikovému průměru, i zde však dochází postupnému zvyšování průměrného věku obyvatel – vývoj věkového složení můžeme pozorovat i na následující tabulce.

Tabulka 1: Složení obyvatelstva Mikroregionu Dačicko podle věku.

Roky	2005	2006	2007	2008	2009
Stav obyvatel k 31. 12.	20 078	20 039	20 003	19 985	19 870
V tom ve věku:					
0 – 14	3 107	3 043	2 994	2 943	2 882
15 – 64	14 244	14 207	14 187	14 158	14 030
65 +	2 727	2 789	2 822	2 884	2 958
Průměrný věk	39,2	39,6	39,8	40,2	40,5

Zdroj: Aktualizace rozvojové strategie Mikroregionu Dačicko pro období 2012 – 2017.

Ještě před založením svazku se valná většina členských obcí zapojila do Programu obnovy venkova zajišťovaného Ministerstvem pro místní rozvoj ČR jako součást regionální politiky státu. I když jsou rozpočty jednotlivých obcí dosti nízké, snaží se představitelé jednotlivých obcí pokračovat krok za krokem v rozvoji svých obcí. A to nejen projekty na modernizaci, opravy a budování technické infrastruktury, ale i projekty zaměřené na výstavbu sportovních zařízení a zlepšování kvality života. Zejména tyto dvě poslední oblasti se podle mého názoru silně dotýkají problematiky využívání volného času a vzdělávání i té starší populace mikroregionu. Tento postoj je ukotven i v samotné vizi mikroregionu, jež deklaruje: *„Mikroregion, který udržuje a chrání esteticky vyváženou a ekologicky stabilní krajinu se všemi podmínkami pro fyzicky a duševně zdravý život obyvatel. Mikroregion podporující zdravý a kvalitní život všech obyvatel, spokojené bydlení zejména mladých*

rodin s dětmi, dostupné zdravotní a sociální služby i pro seniory, rozvoj vzdělanosti, školství, kultury a sportu.“ (Vize mikroregionu, 2014)

Obecně institucionální možnosti neformálního vzdělávání seniorů bych rozdělil na 3 oblasti, ve kterých se může uskutečňovat – sociální sféra, kulturní a spolková činnost a privátní sféra. V oblasti sociální péče nejvíce doprovodných služeb nabízí města Dačice a Slavonice – domácí péče, terénní sociální služby. V mikroregionu je celkem pět zařízení pro péči o seniory (Dačice, Cizkrajov, Slavonice, Budíškovice, Studená), jež deklarují například i aktivizační činnosti pro své klienty, tedy činnosti mající jistě charakter neformálního vzdělávání.

Většina obcí mikroregionu má k dispozici kulturní/společenský dům pro pořádání různých akcí, prakticky ve všech obcích fungují knihovny (z 23 obcí je jich 20). Další nabídka v podobě muzeí, galerií či kluboven je především v Dačicích a Slavonicích. Zde je také největší koncentrace různých zájmových, společenských a sportovních organizací. Ve většině obcí fungují především různé sportovní jednoty, sbory dobrovolných hasičů a myslivecká sdružení, která se spolu se samotnými obcemi podílejí na kulturním a sportovním dění v obcích. Co se týká vybavenosti v oblasti sportovních aktivit, prakticky každá obec má k dispozici sportoviště – dětské hřiště, hřiště na míčové sporty. Pouze v Dačicích a Slavonicích je k dispozici zázemí také pro jiné druhy sportu a probíhají zde například i různé rekondiční cvičení vhodná právě pro starší populaci.

V obcích jsou nejčastěji uváděny následující jednorázové aktivity mající celospolečenský charakter – oslava Dne dětí, stavění a kácení májek, setkávání seniorů, různé bály, oslavy Vánoc, Mikulášské nadílky apod. Ve městech Slavonice a Dačice je těchto aktivit samozřejmě více, protože jsou zde větší možnosti a větší poptávka pro jejich pořádání.

Pro účely této práce jsem sumarizoval informace o jednotlivých institucích v mikroregionu, jež v určité míře přispívají k neformálnímu vzdělávání osob v seniorském věku. Nutno však podotknout, že mnohé uvedené instituce nemají vzdělávání seniorů ve svých základních činnostech, spíše se jedná o informální učení prováděné v rámci každodenní činnosti organizace za účasti seniorů (viz. spolková činnost). Zdrojem mi bylo dotazníkové šetření u obcí, jehož výsledky jsou uváděny v Aktualizaci rozvojové strategie Mikroregionu Dačicko pro období 2012-2017, ale také nové informace z internetových stránek jednotlivých obcí, organizací samotných, informačních portálů působících v mikroregionu a v neposlední řadě i místní tisk a prezentační materiály (tištěné, nástěnky,

místní rozhlas atd.). V tabulce jsou označeny stínováním instituce, jež byly vybrány pro účely tohoto výzkumu.

Tabulka 2: Instituce zapojené do neformálního vzdělávání seniorů v mikroregionu.

Obec	DPS a Domov seniorů	Knihovna	Galerie, muzeum	3D Kino	Kulturní, sportovní, lečenský dům	Sportovní kluby, spolky	Kulturní a sportovní lečenské organizace	Ostatní
Báňovice		X						
Budeč		X			X	SDH Budeč		
Budíškovice	X	X			X	SDH, Sokol		MS
Cizkrajov	X	X			X	SK Vysočina Cizkrajov o. s., SDH		MS, Rybářský spolek
Červený Hrádek		X				FC, HC, SDH		MS
Český Rudolec		X			X	TJ Sokol Český Rudolec, SDH		Spolek rybníkářů, Senior klub
Dačice	X	X	X	X	X	TJ Centropen, TJ Sokol, TJ Velký Pěčín, ČMJ – střelecká sekce, Základní kynologická organizace, SDH, Český zahrádkářský svaz, Klub seniorů	Městské kulturní středisko, Divadelní spolek Tyl, Krasohled o. s., Městské muzeum Dačice, Spolek přátel muzea v Dačicích, Městský dechový orchestr ZUŠ Dačice, Dačický pěvecký sbor	Český červený kříž, Svaz tělesně postižených, MS, terénní pečovatelská služba, Domácí péče, Domácí zdravotní péče, Centrum denních služeb, Osobní asistence

Dobrohošť					X			
Heřmaněč		X				SDH		
Horní Meziříčko		X			X	SDH		
Horní Němčice					X	SDH		
Horní Slatina		X			X	SDH		Svaz žen
Hříšice		X			X	SDH, TJ		
Jilem		X			X	SDH		
Kostelní Vydří		X						
Peč		X				TJ, SDH		MS
Písečné		X				SDH		MS
Slavonice	X	X	X		X	TJ Sokol Slavonice, SDH, Jezdecký klub, Sportovní střelecký klub	Volba pro Slavonicko, Slavonická renesanční společnost (Zdroj Slavonice), Inspirace Slavonice, Městské kulturní středisko, Informační středisko,	Český rybářský svaz, Český svaz chovatelů, MS, zahrádkáři, Svaz tělesně postižených, Klub leteckého modelářství, Junák
Staré Hobzí		X			X	SDH, TJ Dyje		MS Podyjí
Studená	X	X				TJ Sokol I, II, TJ Studená, FK Studená, SDH		Svaz tělesně postižených, Český svaz chovatelů, Český svaz zahrádkářů, Český

								svaz včelařů, MS, Rybářský svaz, Sociální byty
Třebětice		X			X	Sokol Třebětice, SDH		MS
Volfířov		X			X	SDH	Svaz žen, Pěvecký sbor	MS, ČČK
Županovice					X			

Zdroj: Aktualizace rozvojové strategie Mikroregionu Dačicko pro období 2012 – 2017- upraveno pro potřeby této práce.

Zkratky: MS – myslivecké sdružení, SDH – Sbor dobrovolných hasičů, TJ – tělovýchovná jednota, FC (FK) – fotbalový klub, HC – hokejový klub.

Zvýrazněny jsou instituce, jež byly vybrány k výzkumnému šetření na základě splnění podmínky naplňování principů neformálního vzdělávání seniorů.

Pro ilustraci uvádím i přehled kulturních, společenských a vzdělávacích aktivit určených pro seniory v jednotlivých obcích během roku. Daný přehled je pouze ilustrační, rozhodně si neklade za cíl být komplexní.

Tabulka 3: Přehled aktivit konaných během roku v jednotlivých obcích se zaměřením na seniory či celou populaci.

Obec	Aktivity pro seniory, děti apod.
Báňovice	dětský den, grilování, čarodějnice, kácení máje, silvestr
Budeč	-
Budíškovice	den dětí
Cizkrajov	setkání seniorů, dětský den, vítání občánků, pouť Montserrat, hasičský bál, myslivecký bál
Červený Hrádek	sraz rodáků, vítání občánků, dětský den
Český Rudolec	dětský den, den matek, MDŽ, školní akademie
Dačice	Fest Band – slavnost dechových orchestrů, Dačické cukrování, Za dačickou kostku cukru – divadelně-hudební festival, Házení kozla z věže – kulturně-historická slavnost, Dačická řežba – setkání řezbářů, Dačická kantiléna – festival pěveckých sborů, zvonkový průvod a rozsvěcení vánočního stromu, Procházka pohádkou, besedy v DPS (např. ve spolupráci s městskou policií), vánoční a velikonoční jarmarky, setkání rodáků v místních částech a další
Dobrohošť	setkání občanů
Heřmaněč	den dětí, mikulášská nadílka
Horní Meziříčko	posezení s občany na závěr roku
Horní Němčice	dětský den
Horní Slatina	den matek, dětský den, mikulášská besídka, hasičský bál, babský bál
Hříšice	sportovní odpoledne, den dětí, 2-3 turnaje v malé kopané

Jilem	masopust, recesivní 1. máj, dětský den, turnaj v tenise, drakiáda, Putovní pohár starosty obce ve cvrčku, stavění a kácení máje, Jilemská galuska
Kostelní Vydří	masopust, stavění a kácení máje, pouť, sraz rodáků, Rozloučení s létem, Rej čertů a silvestr
Peč	sraz důchodců, vítání občánků, dětský den
Písečné	sraz důchodců, vítání občánků, dětský den
Slavonice	den dětí, MDŽ, turistické akce, besedy pro širokou veřejnost, sportovní soutěže, různé kulturní programy
Staré Hobzí	masopust, stavění a kácení máje, pouť, SDH soutěž veteránů, přírodovědné besedy
Studená	setkání důchodců, společenský večer, různé akce pro děti
Třebětice	setkání důchodců, dětský den, Loučení s prázdninami, mikulášská besídka, lampionové průvody
Volříšov	setkání seniorů, oslavy dne dětí, vánoční besídka, mikulášská nadílka
Županovice	sraz důchodců, dětský den, májové oslavy, mikulášská nadílka, vánoce, posvícení

Zdroj: Dotazníkové šetření u obcí viz Aktualizace rozvojové strategie mikroregionu Dačicko pro období 2012 – 2017

V celém mikroregionu je charakteristická silná spolupráce jednotlivých organizací na pořádání různých akcí. Spolupracují spolu jak státní, tak i neziskové organizace. Městská samospráva Dačice, pokud není přímým zřizovatelem dané organizace, podporuje činnost jednotlivých organizací každoročním finančním příspěvkem na jejich činnost.

5 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

V této kapitole přináším shrnutí výsledků z empirické části, tedy nejprve podrobnou analýzu zjištěných dat a poté vlastní interpretaci těchto dat s ohledem na stanovené výzkumné otázky a s poukázáním na některé problematické oblasti konkrétního způsobu realizování vzdělávacích aktivit pro seniory v Mikroregionu Dačicko.

5.1 Analýza zjištěných dat

Předběžnou analýzou dokumentů bylo zjištěno, že na území Mikroregionu Dačicko se nachází 13 institucí, které svým posláním, cíly a proběhnutými aktivitami naplňují svým způsobem dle Memoranda o celoživotním učení definici neformálního vzdělávání. Přirozeně nejvíce jich sídlí přímo v centru mikroregionu ve městě Dačice – 8, dále ve Slavonicích – 3 a po jednom v obci Studená a Český Rudolec. V ostatních obcích je spousta dalších institucí nabízejících volnočasové či spolkové vyžití například i seniorské populace, ty však nesplňují podmínky dalšího výzkumu.

První oblastí rozhovoru ohledně zajištění neformálního vzdělávání seniorů na Dačicku bylo *technické vybavení a zázemí organizace*. Většina dotazovaných potvrdila, že budova, v níž sídlí, je majetkem města či jiných institucí a oni si dané prostory najímají dle potřeby. Tento fakt jim však víceméně vyhovuje, jelikož jsou ušetřeni jiných starostí spojených s vlastnictvím nemovitostí. To dokládá například výpověď: „*Nemáme žádné zázemí, pronajímáme si prostory dle potřeby, jsme jenom občanské sdružení.*“ V cca 50 % oslovených institucí vyvstala neuspokojivá otázka bezbariérovosti. Některé instituce tento problém aktivně řeší (současný návrh projektové dokumentace na bezbariérový přístup, realizace samotné stavební úpravy atd.), druzí zhodnotili tento požadavek například vzhledem k historicky pojaté architektuře budovy jako nereálný. Vzhledem k tomu, že se jedná o instituce, které nemají cílovou skupinu „pouze“ seniory, je možné, že tento přístup k dané problematice může být pro dané aktéry zjednodušen z důvodu naplnění kapacity zařízení (a pořádaných vzdělávacích aktivit) jinými účastníky. Cituji: „*Prostory jsou vzdušné, pěkně upraveny, pouze nemáme bezbariérový přístup, což je ovšem v případě památkově chráněné budovy problém a u nás i technicky neřešitelný vzhledem k točitým schodům.*“ Čistě bezbariérovou budovou disponuje pouze jedno zařízení sídlící v obci

Slavonice, což je dáno tím, že se jedná o novostavbu, která podléhá stavebnímu zákonu a jeho prováděcím vyhláškám o obecných technických požadavcích zajišťujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu a orientace, jež v současné době již brání vzniku bariér (Šerák, 2009). S materiálním vybavením jsou jednotlivé organizace většinou spokojené, poukazují na nutnost neustálého modernizování, finanční náklady jsou vysoké, avšak zatím se vždy našly prostředky, jak toto zařídit např. granty, dotacemi, sponzorskými dary apod. Mezi technické vybavení umožňující kvalitní vzdělávací aktivity pro seniory zmiňují například promítací a audio techniku, využití mikrofону pro lepší hlasitost přednášejícího apod. Z přítomnosti na pozorování některých vzdělávacích aktivit mohu doplnit nevhodnou intenzitu osvětlení, což znemožňovalo nejen kvalitní prezentaci přednášejícího, ale i udržení pozornosti seniorů. Tento problém nastal v organizacích pronajímajících si jednorázově prostory různého charakteru, často s jediným požadavkem na kapacitu osob.

Další zkoumanou oblastí byla *dostupnost aktivit*. Jelikož se v oslovených institucích objevovaly jak organizace sídlící v centru mikroregionu, tak v jeho přilehlých obcích, musela být brána na zřetel jednak finanční spoluúčast na činnostech dané organizace, ale také dopravní dostupnost a již zmiňovaná prostorová dostupnost (bezbariérovost). Dopravní dostupnost shledávají především organizace působící v centru mikroregionu či jednom z dvou větších obcí za uspokojující, v mikroregionu je vybudována jak autobusová, tak železniční síť, kterou mohou senioři využívat. Při některých aktivitách (pobytové výlety) se daná organizace snaží zajistit svoz, vždy za předpokladu vyřčené potřeby seniorů. Cituji: „*Když pořádáme zájezd, tak se po trase zajišťuje odvoz, senioři jezdí svými auty a my koordinujeme, kdo koho kde vyzvedne, dále máme k dispozici pohotovostní vozidlo v případě potřeby.*“ Organizace se snaží přizpůsobit časovým možnostem a preferencím seniorů (dopolední projekce, víkendové akce). Finanční spoluúčast je různorodá, objevuje se vstupné zdarma, zvýhodněné vstupné i jednorázové roční poplatky, které jsou sice v počátku vyšší, účastníkovi vzdělávacích aktivit se však vrátí v poměru k jeho aktivnímu zapojení v průběhu roku. Nabízené snížené poplatky jsou dány jednak vstřícností města, jež některé prostory organizacím nabízí bez úplaty a jednak širokou základnou dobrovolnické činnosti při pořádání vzdělávacích akcí pro seniory. Dobrovolníci vykonávají tuto činnost ve svém volném čase bez nároku na finanční ocenění. Komplexní přístup některých organizací k dostupnosti uvádí například výpověď: „*Senioři mohou navštěvovat nejen tradiční večerní projekce, ale také speciální dopolední*

projekce, ve kterých je jim uzpůsoben datum, čas, vstupné a i téma představení.“ Opět se zde objevila problematika bezbariérového přístupu nejen do budovy samotné, ale i po budově, z tohoto důvodu volí některé organizace možnost pořádání aktivity například v přímo v Domě s pečovatelskou službou, kde je větší koncentrace imobilních či částečně imobilních seniorů.

Třetí zkoumanou oblastí byla *profesionalizace služeb*. Pomocí otázek v rozhovoru jsem zjišťoval dosažené vzdělání jednotlivých pracovníků organizace, zaměření vzdělání, zda jsou pracovníci odborníci v práci se seniory, případně jaké jiné zkušenosti pracovní či osobní se seniory mají. Z rozhovorů vyplynulo, že dané instituce využívají ke vzdělávacím činnostem buď své kmenové zaměstnance či externí dobrovolníky. Zaměstnanci jsou většinou vzdělání v oboru, jenž odpovídá činnosti dané instituce. Není však podmínkou mít vzdělávání v oblasti gerontopedagogiky, jelikož vzdělávání seniorů po většinu není hlavním a jediným posláním dané organizace, viz citace jednoho z respondentů: *„Kvalifikace pracovníků odpovídá pracovní náplni a zařazení.*“ Až na jednu instituci shledávají organizace vzdělání a zkušenosti svých pracovníků za dostačující, jelikož vzdělávací aktivity pro seniory jsou mnohdy brány trochu jako nadstandardní služba, kterou dělají rádi a s povděkem. Dokládá to například výpověď: *„Praxe pracovníků jsou různé, většinou dlouholeté, tedy dostačující. Pracovnice musí vykazovat velkou míru flexibility, příjemné vystupování v kontaktu s jakýmkoliv návštěvníkem, tedy nejen se seniory.*“ Není zde však tendence zaměřit tyto aktivity více cíleně a profesionálně, k tomu by bylo dle výpovědí potřeba více peněz, lepší prostory a odbornější personál. Většina institucí pozitivně hodnotí spolupráci s dobrovolníky, jež jsou mnohdy odborníky v dané problematice a mohou tak podat komplexní a erudované informace. Dobrovolnickou základnu hodnotí jedna respondentka mající zkušenost s mikroregionálním přesahem jejich organizace jako velmi rozšířenou, přínosnou a ekonomicky cennou, což není vždy v jiných regionech republiky běžné. Dalším hodnoceným kladem bylo zapojení aktivních seniorů do vlastního vzdělávání svých vrstevníků, profesionalizace nabízených aktivit je pak odkazována na vlastní dlouholeté zkušenosti lektorů a přirozenou schopnost přizpůsobení vzdělávací aktivity právě požadavkům seniorů. Tuto tendenci můžeme pozorovat například zde: *„Máme mezigenerační dlouholetou práci se seniory, s dospělými, dětmi i mládeží. Pedagogové pracují i jako učitelé na různých stupních škol. Dnes i oni postupně přecházejí do seniorského věku.*“ Je zajímavé, že oslovené organizace víceméně nepocítují potřebu dalšího vzdělávání svých „lektorů“ a spíše se odkazují na osobnostní charakteristiky jako

na předpoklad dobře vykonané práce. Viditelné nedostatky tedy instituce neshledávají, či na otázku neodpověděly.

Čtvrtou oblast jsem pojmenoval jako *nabídka poskytovaných služeb* s ohledem na cílovou skupinu seniorů jejich osobní cíle, zájmy potřeby, ale také přizpůsobení specifickým této cílové skupiny v rámci vzdělávacích aktivit. Z již výše uvedené charakteristiky mikroregionu, jako regionu majícího širokou základnu ve spolkové činnosti zaměřenou převážně na informální učení svých členů, jsem se snažil vybrat ty instituce, jež mají neformální vzdělávání buď přímo v poslání organizaci, či je to jednou za zásadních naplní jejich činnosti. Toto kritérium by bylo ve svém důsledku velmi úzké a omezující, proto byly vybrány i organizace, které nějakou svou dílčí činností (například jednorázovými probíhajícími aktivitami) neformální vzdělávání seniorů naplňují. Státní sektor má většinu činností se seniory rozpracovanou do ročních či měsíčních plánů, které jsou průběžně aktualizovány. Na jeho tvorbě se podílí převážně řídicí orgány, popřípadě jednotliví pracovníci, například zde: „*Nabídka je utvářena podle zájmu a podle témat, o kterých se mluví, na vytváření programu se podílí především vedení knihovny ve spolupráci se zaměstnanci.*“ V neziskovém sektoru se upřednostňují vlastní aktivity a kreativita účastníků aktivit, kteří svými nápady a požadavky přispívají k vlastní činnosti organizace, viz: „*Na vytváření programu se podílí všichni, nabídku sestavuje výbor spolku, ostatní (účastníci) to odsouhlasují a přidávají své nápady.*“ nebo „*V rámci klubu se na sezení domluvíme na dalším programu, nápady přijímáme od kohokoliv.*“ Na dílčí otázku, zda jednotliví zástupci organizací shledávají nabídku vzdělávacích aktivit pro seniory dostatečně atraktivní, jsem dostal celkem nesmělé odpovědi doplněné o zdůvodnění, proč k tomu takto přistupují. Cituji: „*V rámci vzájemné kooperace různých institucí v centru mikroregionu ano.*“, „*Program vytváříme na základě zájmu a poptávky vlastních členů, takže ano.*“ Získal jsem odkaz na to, že organizace se nespécializuje pouze na populaci seniorů, ale na širokou veřejnost a díky tomu poskytuje široké spektrum možností. Objevil se i názor, že toto mohou posoudit pouze samotní účastníci, instituce však sama například dotazníkové šetření na spokojenost neprovádí. Celkově z odpovědí vyplývá, že některé instituce si jsou vědomi svých rezerv v oblasti naplňování vzdělávacích potřeb seniorů. V rámci kontaktních pracovišť virtuálních univerzit 3 věku (VU3V) v Dačicích a Slavonicích byla velmi kladně hodnocena jak profesionální úroveň vzdělávacích aktivit poskytovaných přímo pedagogy vysokých škol, tak široký záběr různorodých tematických bloků. Objevily se i skeptičtější pohledy, které většinou poukazovaly na oblast možného

rozšíření nabídky, jež je však znemožněna některými překážkami – personální kapacity, finanční zdroje, časové možnosti; to samozřejmě souvisí i s faktem, že v mikroregionu není specializovaná instituce věnující se čistě oblasti vzdělávání seniorů, jež by nemusela řešit výše zmíněné překážky.

V předposlední oblasti jsem se zabýval propagací organizace veřejnosti. Zjišťoval jsem, jakými prostředky se daná instituce dostává do povědomí místních seniorů a jakým způsobem probíhá nábor nových členů. Zatímco státní sektor uveřejňuje svou nabídku různými způsoby, jako jsou například novinové články v místním i regionálním tisku, webové stránky, propagační materiál, velkoplošné poutače či místní rozhlas. Neziskové sdružení se spoléhá převážně na tzv. ústní předávání a pozvání, kdy si senioři sami vyměňují informace o vzdělávacích možnostech dané organizace. Vycházejí z premisy, že pokud poskytují kvalitní a atraktivní služby, tak jak od nich senioři očekávají, a jsou posléze spokojeni, pak doporučí dané aktivity svým známým, což je neefektivnější způsob propagace. Dokládá to například výpověď: *„Používáme hlavně ústní doporučení.“* nebo *„Oslovujeme kamarády, když je člověk sám, tak se ho snažíme oslovit, akce děláme pro všechny a když tak pak se nám již hlásí sami, máme spoustu fotek na internetu, kde vidí atmosféru akce.“* V celém mikroregionu jsou také hojně využívány vývěsní skřínky, které má většina organizací a na níž zveřejňují aktuální nabídku činností, mimořádné akce, fotografie z nich, či různé články týkající se činnosti organizace. Pouze některé organizace mají i vlastní propagační materiály ve formě plakátů či letáčků. Postupně se také rozšiřuje využití vlastních webových stránek, většina zařízení využívá různé informační portály lokálního zaměření, kde je jejich nabídka distribuována nebo využívají databáze emailových adres svých účastníků, jimž tak rozesílají aktuální program. Tento typ propagace však již předpokládá určitou počítačovou gramotnost seniorů včetně vlastního technického vybavení. Převážně organizace zřizované přímo městem pak využívají i místního rozhlasu.

V neposlední řadě jsem se zabýval oblastí spolupráce s dalšími organizacemi působícími v mikroregionu. Při hledání odpovědí na tuto otázku se ukázala blízká provázanost daných organizací s dalšími institucemi, a to i přímo dotazovanými. Příspěvkové organizace města spolupracují se všemi dalšími organizacemi zřízenými městem. Ostatním organizacím město Dačice poskytuje určitou finanční částku, jakožto jednorázový roční příspěvek. Objevují se i další formy spolupráce mezi jednotlivými organizacemi ve formě vzájemné vstřícnosti propagace aktivit například formou

vystoupení pracovníka s představením stávajícího programu, účast zástupců organizací na společných kulturních, historických či jinak vzdělávacích aktivitách, například: „*Muzeum spolupracuje s městem na přípravě akcí typu házení kozla z věže, cukrování, zvonkový průvod.*“ nebo „*Pravidelně sem dochází pracovník kina, aby seznámil seniory s připravovaným programem.*“ Současně probíhá i samotné zapojení seniorů z členské základny jedné organizace na akci jiné organizace př. pomoc s pořádáním Pohádkového lesa pro děti, jarmarky, muzejní noc. Spolupráce jednotlivých organizací s druhými je podle mého velice rozšířená a vítána, je to možná dáno lokalitou a zastoupením organizací v mikroregionu, které určitě není tak konkurenční. Palčivá zde zůstává otázka sponzoringu, kterou většinu uvedla jako problematickou z hlediska nedostatečných kapacit personálu pro péči o stávající sponzory, vyhledávání a oslovování nových sponzorů. Vzhledem k této situaci je většina odpovědí směřována tímto směrem: „*Organizujeme jen to, na co máme prostředky*“. Opět velmi kladně zde byla hodnocena spolupráce s různými dobrovolníky, kteří poskytují vzdělávací možnosti pro seniory bez nároku na finanční odměnu a tím odbourávají finanční bariéry seniorů pro účast na těchto aktivitách.

5.2 Interpretace dat

V rámci výzkumné části jsem si vytyčil 3 výzkumné otázky, na něž se nyní pokusím podat odpověď v souvislosti s poukázáním na současný stav v mikroregionu a případným poukázáním na konkrétní nedostatky v realizaci neformálního vzdělávání seniorů. Jelikož se však mnohé oblasti prolínají s jednou, dvěma či dokonce všemi třemi otázkami, uvádím dané informace do jednotných souvislostí.

Aktuální problém mnoha veřejných budov i dopravních prostředků je bezbariérovost. Vyřešení těchto bariér by mělo být primárním úkolem státu, kraje či přímo dané obce, jelikož se jedná o systematický postup boje proti sociální exkluzi dané skupiny obyvatelstva. Co se týká budov a nemovitého zázemí organizací, tak téměř všichni se shodli na této komplikaci a zhoršení přístupu seniorů k aktivitám. Bezbariérovost budov v kontextu kvalitního přístupu seniorů se však objevuje až na druhém místě. Na prvním místě dotazovaní uvádějí v rámci nemovitého zázemí organizace bariérovost v kontextu malých, nekvalitních prostor, které jim neumožňují rozšířit nabídku programů o kvalitnější, ucelenější a komplexnější aktivity. Mnozí dotazovaní hovořili o dostupnosti nabízených aktivit v rámci centra mikroregionu, kde je dobrá dopravní obslužnost. Z pohledu nezúčastněného pozorova-

vatele však vyvstává otázka možnosti volného využívání dopravních prostředků – jejich bezbariérovost, ale i časová flexibilita, která je zejména v malých obcích dost razantně omezena jízdním řádem. V mikroregionu je nastavena velmi vstřícně otázka finanční spoluúčasti seniorů. Poplatky za jednorázové akce jsou buď snižené, zdarma, nebo jsou nastavené jako roční poplatky, jejichž cena je stanovena s ohledem na snížené příjmy seniorů. Subjektivní hodnocení dostupnosti aktivit pro seniory oslovených organizátorů lze doplnit o srovnání kvantitativních ukazatelů, jako je poměr členské základny seniorů v daném zařízení s poměrem osob v seniorském věku v mikroregionu Dačicko. Dle nejaktuálnějších dat uváděných v Aktualizaci rozvojové strategie mikroregionu Dačicko byl k poslednímu dni roku 2009 počet osob v seniorském věku 65+ 2958, z rozhovorů vyplývá zapojení cca 700 seniorů, což odpovídá cca 24 % seniorské populace. Toto číslo je samozřejmě pouze orientační, jelikož nejsou k dispozici přesné statistiky ukazující i počet opakujících se seniorů, tedy seniorů, kteří využívají vzdělávací nabídky několika organizací. K danému vyčíslení je potřeba dodat i srovnání s počtem seniorů působících v centru či ve větších městech mikroregionu a seniorů žijících v malých obcích. Uvedený strategický dokument mikroregionu uvádí, že 66 % všech žijících obyvatel mikroregionu je soustředěno do centra či větších měst. Z uvedeného vyplývá, že dostupné vzdělávací aktivity jsou právě převážně pro seniory žijící v centru, kde je pro ně nabídka pestrá a mají tak i menší počet bariér v dostupnosti. Za zmínění stojí také informace, že uvedených aktivit se ze dvou třetin účastní senioři ženského pohlaví, což může být dáno jednak vyšším věkem života a tím spojenou potřebou vyplnit svůj čas v období bez životního partnera, ale i osobními zájmy jednotlivců, jež by nabídka vzdělávacích aktivit v mikroregionu nemusela pokrývat poptávku mužského pohlaví seniorů.

Z pozorování technického vybavení jednotlivých organizací vyvstal poznatek, že nabídka vzdělávacích aktivit zaměřených přímo na seniory v menšině oproti častější nabídce zaměřené na širokou populaci. Tím pádem i technické vybavení není zacíleno přímo na seniory, například počítače jsou klasické, bez speciálních programů zvětšujících text (tento rozměr zavedl například internetový server Městského úřadu Dačice, kde je možné „překliknout“ do režimu pro seniory, jenž je prostý různých reklam a odkazů a písmo je výrazně přizpůsobené snížené schopnosti čtení nablízko, případně se dá použít modul čteného textu). Ne každá instituce má k dispozici mikrofon pro zaručení dostatečně hlasitého výkladu apod. Tyto nedostatky mohou být částečně odbourány přístavbou Domu s pečovatelskou službou, jež má ve svém návrhu i multifunkční kulturní místnost, kde se

počítá i s mnohými technickými inovacemi a jež má být uvedena do provozu v letošním roce.

Z daných výpovědí se ukazuje, že profesionalita lidí, kteří poskytují neformální vzdělávání seniorům, je limitováno do jisté míry jejich profesním zaměřením a životními zkušenostmi, což je naproti tomu vyrovnávané do jisté míry jejich ochotou a snahou nabídnou této cílové skupině atraktivní vyžití s potenciálem oddálení biologických procesů stárnutí. Často je zmiňována dlouholetá zkušenost jednotlivých pracovníků či dobrovolníků s prací s lidmi a vlastní zkušenost se seniorským věkem. V daném mikroregionu realizují svůj program dvě VU3V, kde přednáší vysokoškolští pedagogové a připravují si cílené přednášky pro seniory. Jedna z univerzit má konzultační středisko v dačické knihovně a druhou zajišťuje Volba pro Slavonicko. Tyto dvě instituce mají tedy profesionální přednášející vzdělané i v oblasti gerontopedagogiky. Dále se ve výčtu nejčastějších vzdělávacích aktivit pro seniory objevují Kluby seniorů, jiné takto specificky zaměřené instituce se zde nenacházejí. Ostatní instituce nabízející vzdělávací aktivity pro seniory mají své zaměření na širokou veřejnost, v níž obsáhnou i seniorskou populaci. Co se týká konkrétních obsahových zaměření a způsobů edukace seniorů, můžeme dle Šeráka (2009, s. 126) rozeznat dva typy vzdělávacích aktivit – *„klasický, přinášející hlavně poznatky a informace formou přednášky či exkurze, kde hlavní aktivita je převážně na straně lektora a účastníci nemají takové možnosti vlastní participace a dále zážitkový typ, jež klade důraz na vlastní aktivitu a zapojení seniorů.“* S ohledem na toto rozdělení se v rozhovorech objevovalo i téma zhodnocení průběhu samotných vzdělávacích aktivit, kdy dotazovaní vyjádřili jisté nedostatky v motivaci a aktivizaci samotných účastníků. Toto přináší vyšší nároky na lektora aktivity. Všichni dotázaní si chválili silnou dobrovolnickou základnu, jež jim pomáhá naplnit různorodost a pestrost nabízených vzdělávacích programů. Tento fakt je jistě velkým přínosem pro danou organizaci jak v personálním, programovém, tak v neposlední řadě i ekonomickém směru. Vyplývá z toho však i jistá neprofesionalita ve smyslu připravenosti lektora na specifika učení seniorů. Spíše se v této oblasti předpokládá, že dospělému člověku dospělý člověk dokáže jakoukoliv problematiku vysvětlit bez obtíží a znalosti didaktických postupů zaměřených na seniory.

Propagační materiály jednotlivých institucí zahrnují jak oblast masmediální (internetové stránky, články v novinách), tak jsou zde zastoupeny možnosti propagace čistě v určité lokalitě (v místním tisku, městský rozhlas, vývěsní tabule, plakáty). Z pozorování vyvstalo problematické užívání městského rozhlasu, které je zaměřeno pouze na město

Dačice a místní části, ostatní obce mikroregionu jsou tak z tohoto vyjmuty. Nehledě na to, že některé místní rozhlas jsou ve špatném technickém stavu a zvuk jimi přenášený není kvalitní. Co se týká přiměřenosti velikosti, kontrastu a grafiky informačních materiálů, seniorské populaci jsou přizpůsobeny hlavně velkoplošné panely na vývěsních plochách města a obcí, tištěné plakáty mnohdy postrádají toto přizpůsobení zrakových možnostem seniorů. Některé organizace se spoléhají čistě na povědomí veřejnosti a dobré pověsti své organizace, která jim přivádí stále nové a nové zájemce. Nové členy „sbírají“ také metodou „sněhové koule“, kdy spokojený účastník jedné akce zprostředkuje nabídku někomu dalšímu z cílové skupiny (kamarád, známý, rodinný příslušník aj.) a tím se členská základna dále rozšiřuje.

V celém mikroregionu je charakteristická silná spolupráce jednotlivých organizací na pořádání různých akcí. Spolupracují jak státní, tak i neziskové organizace. Městská samospráva, pokud není přímým zřizovatelem dané organizace, podporuje činnost jednotlivých organizací každoročním finančním příspěvkem na jejich činnost.

Závěrem lze říci, že v mikroregionu Dačicko se k poměru obyvatel dostává poměrně široké základny institucí nabízejících neformální vzdělávání pro seniory a tím je zajištěna i pestrost jednotlivých vzdělávacích aktivit, kde si každý může najít svou oblast zájmu. Poněkud složitější situace je samozřejmě v menších obcích mikroregionu, což je pochopitelné vzhledem k menšímu počtu potenciálních zájemců o tyto aktivity a horší dostupnosti pro zájemce z jiných obcí či měst.

5.3 Přínos zjištěných dat pro sociální pedagogiku

Sociální pedagogika je obor relativně mladý, který ani v současné době nemá zcela jednoznačně vymezené jednotné pojetí. Autoři se liší jak v předmětu zkoumání, tak v různém nahlížení na obsah této disciplíny.

V mnohých ohledech se na sociální pedagogiku nahlíží jako na disciplínu věnující se sociálně patologickým jevům. Toto pojetí by však s ohledem na současnou dobu bylo příliš úzké. Například Knotová (2004) uvádí, že nyní se stále více rozšiřuje předmět sociální pedagogiky o jevy jako pedagogizace prostředí, pomoc a podpora, zážitkové a volnočasové aktivity, zdravý životní styl, aktivní přístup k životu apod., což vypovídá o tom, že se sociální pedagogika stále více přibližuje preventivní a kompenzační funkci.

V tomto pojetí pak můžeme hovořit i ve vztahu k neformálnímu vzdělávání seniorů jako sociálně pedagogickému charakteru.

Pro účely této práce si vypůjčím další 3 různá pojetí sociální pedagogiky, jež se dle mého mohou vztahovat i k problematice neformálního vzdělávání seniorů, které zajišťuje rovnováhu v demograficky stárnoucí a rychle se vyvíjející společnosti, kladoucí na jednotlivce stále větší nároky. V první řadě je to vymezení K. Mollenhauera (In Kraus, 2000, s. 41), který říká že: „*Sociální pedagogika pojmově označuje skupinu nových pedagogických opatření, které vznikly jako odpověď na typické problémy moderní společnosti.*“ Sociální pedagogika pak má reagovat na aktuální specifika dané společnosti a vytvářet takové podmínky, které vedou k zajištění stability mezi požadavky společnosti a možnostmi, limity a motivy každého jednotlivce. Z daného vyplývá, že předmětem sociální pedagogiky může být stejně tak například podpora rodičovství a skloubení rodinného a profesního života, tak jako neformální vzdělávání seniorů, jako reakce na rychle se měnící nároky společnosti a snaha o udržení aktivního způsobu života seniorů, jež vede k předcházení biologickým procesům stárnutí a podporuje tak samostatné a aktivní stárnutí jednotlivce.

Druhým pojetím je pojetí J. Schillinga (in Kraus, 2008. s. 41), jež chápe sociální pedagogiku jako: „*Pomoc všem věkovým kategoriím v různých životních situacích, včetně využívání volného času*“. V tomto pojetí se do jisté míry stírá představa sociální pedagogiky jako oboru pomáhající pouze problémové skupině obyvatelstva a více se přibližuje k třetímu pojetí předmětu sociální pedagogiky podle Krause (2008), který uvádí dvě hlavní oblasti – sociálně pedagogickou prevenci a sociálně pedagogickou terapii. Právě oblast sociálně pedagogické prevence je z pohledu této práce velmi zajímavá, v tomto případě klade velký důraz na prostředí (rodinné, vrstevnické, lokální, celospolečenské atd.), které má dominantní vliv na rozvoj jedince. Prevence pak spočívá ve využívání pedagogických poznatků ze znalostí daného prostředí k zajištění pomoci jednotlivcům s bezproblémovým začleňováním do společnosti, s aktivním žitím ve společnosti, s využíváním svých práv, s plněním povinností, které ze společenských vazeb vyplývají apod. Dle daného autora jde o utváření životního způsobu zdravé populace s ohledem na vyhledávání lidí s potenciálně sociálně patologickým jednáním. Tuto oblast sociální pedagogiky pak prakticky zajišťují různé instituce, jako jsou například různá zařízení sociální prevence, sociální péče, ale může se jednat i o spolkovou činnost, kulturní zařízení, vzdělávací střediska věnující se třeba cílové skupině seniorů.

V návaznosti na toto vymezení bych se zastavil u konkrétního přínosu této práce pro obor sociální pedagogiky. Jelikož při sociálně pedagogické prevenci jde o to, aby nevznikaly rozpory, či pouze minimální, mezi potřebami jednotlivce, prostředím v němž žije, společenskými normami a řádem. Preventivní působení ve smyslu poskytování široké vzdělávací nabídky pro seniory tak přímo předchází vytyčeným konfliktům. Tato práce mapuje aktuální situaci vzdělávací nabídky pro seniory v daném mikroregionu, ukazuje její pozitiva a odhaluje její rezervy, tedy oblasti, které jsou potřebná dále rozvíjet tak, aby preventivní oblast mohla být efektivně naplňována.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se snažil zachytit současnou situaci vzdělávání seniorů, zejména tedy její institucionální podporu. Uvedl jsem některé aspekty proč vůbec seniory vzdělávat, jaké instituce nabízejí tuto možnost a které organizace mají tuto činnost ve své náplni.

Z literatury a materiálů, které jsem nastudoval, jsem si udělal „obrázek“, že vzdělávání seniorů v České republice je téma, které se stále častěji objevuje. Avšak při hlubším pozorování jsem zjistil, že se stále ještě vyskytují velké problémy při samotné realizaci. Další problém je možno spatřit v samotné informovanosti seniorů a rozdílných možnostech v různých regionech.

Při psaní této práce jsem čerpal převážně z dostupné české a slovenské literatury a také z nejrůznějších sborníků z konferencí. Dále mi byl pomoci internet a nesmím opomenout informace získané z pozorování při návštěvě vybraných institucí a z rozhovorů s pracovníky vybraných institucí.

Vzdělávání není jistě biologicky nezbytné, ale člověk je i bytost sociální a vzdělání je pro něj možnost uspokojení lidské vnitřní potřeby zvidat a dovídat se v jakémkoliv věku. Také z tohoto důvodu jsem si vybral jako téma své práce vzdělávání seniorů. Podle mého názoru je logické, že když staří lidé studují, méně si všímají existujících obtíží stáří, lépe tyto obtíže a krize překonávají a jsou také skutečně méně churaví. Stále se mohou cítit jako individuality, stále mohou rozhodovat sami za sebe.

Počet absolventů je stále malým zlomkem seniorské populace (Bočková, 1995). Do budoucna, také s ohledem na prognózu demografického vývoje, odhaduji, že se vzdělávání seniorů stane hromadným jevem a proto je třeba již nyní, aby instituce zabývající se touto oblastí, aktivně pracovaly na dalších vhodných možnostech a zefektivnění své současné práce. Velký důraz bych v současnosti kladl na informování o těchto možnostech nejen seniory, ale i lidi v produktivním věku, které je třeba motivovat k uvažování o stáří jako o aktivním způsobu života. Na závěr bych chtěl spolu se Šiprem (1997) opět zdůraznit, že veškeré vzdělávací instituce pro seniory patří mezi užitečné formy přípravy na aktivní stáří. Vedou k uvědomění si, že každý člověk je za své budoucí stáří odpovědný sám.

Na základě této práce se domnívám, že je jisté, že do budoucna bude život 65+ něčím zcela jiným než dosud. Stále více bude zdůrazňována koncepce celoživotního učení dle návrhu ve zmíněném Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2003-2007 a jeho dalších aktualizací (2008-2012 a 2013 -2017).

Závěrem bych chtěl shrnout některé poznatky vyplývající z empirické části této bakalářské práce zaměřené na možnosti neformálního vzdělávání seniorů na Dačicku. Vzdělávání seniorů hraje významnou roli pro zachování inkluzivního postavení seniorů ve společnosti, v níž žijí. Pomáhá k výchově ke zdravému životnímu stylu, předchází či oddaluje biologické procesy stárnutí a stává se tak vysokou hodnotou vyspělé společnosti. Seniorská populace v daném mikroregionu zaujímá cca 1/5 celé populace, jedná se tedy o početné zastoupení. Je tedy zcela na místě snaha o neustálé rozšiřování, rozvoj a zkvalitňování stávající nabídky vzdělávání seniorů v mikroregionu. Z rozhovoru našťestí vyplývá, že daní poskytovatelé si toto velmi dobře uvědomují a společnými silami se snaží hledat různé možnosti a prostředky, jak své služby a nabídku vzdělávacích aktivit zatraktivnit, rozšířit a zefektivnit. Bohužel se potýkají s různými druhy překážek, které jim tuto snahu znesnadňují. Zajímavé bylo zjištění, vyplývající z rozhovorů s vedoucími vybraných organizací, o úzké spolupráci většiny organizací pracující se seniory ať už státního či neziskového sektoru. Díky této spolupráci se naopak některé bariéry daří překonávat.

Zjištěné poznatky z empirické části této práce nemusí být čistě teoretické, ale mohou posloužit i zcela prakticky, například jako podklad při tvorbě komunitního plánování. Dle mého může být zajímavá myšlenka vytvoření tzv. pracovní skupiny skládající se právě ze zástupců různých organizací poskytující služby a aktivity seniorům, jež by byla koordinována právě za účelem ucelenějšího a komplexnějšího přístupu v této problematice. Což by mohlo vést i k rozšíření, zkvalitnění a zefektivnění stávající nabídky.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

2. *Světové shromáždění o stárnutí*. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. MŠMT, © 2007 [cit. 2014-01-03 14:13]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/1215>>

Aktualizace rozvojové strategie Mikroregionu Dačicko pro období 2012 – 2017. České Budějovice: BESI a.s., 2011, 80 s.

Aktualizace rozvojové strategie mikroregionu Dačicko pro období 2012 -2017 [online]. Mikroregion Dačicko, ©2014 [cit. 2014-03-01 22:43]. Dostupné z: <<http://www.m-dacicko.cz/dulezite-dokumenty/program-rozvoje/aktualizace-rozvojove-strategie/>>

BENEŠ, M. *Andragogika: teoretické základy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 216 s. ISBN 80-86432-23-8

BOČKOVÁ, V. *Celoživotní vzdělávání - výzva nebo povinnost?* Olomouc: Andragogé - Centrum otevřeného a distančního vzdělávání Univerzity Palackého, 2000. 29 s. ISBN 80-244-0155-X

BOČKOVÁ, V., PETŘKOVÁ, A. *Univerzita 3. věku jako specifická forma vzdělávání dospělých*. In Deset let vzdělávacích aktivit pro seniory. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1997.

BOČKOVÁ, V. a kol. *Aktuální problémy výchovy a vzdělávání dospělých II*. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, 50 s. ISBN 80-7067-569-1

ČERVENKOVÁ, A., KOTÝNKOVÁ, M. *Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2001. 31 s.

Důchodové pojištění: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. MPSV, ©2011 [cit. 2014-02-01 14:12]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/6187>>

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-8593-179-6

HENDL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1999. 278 s. ISBN 80-246-0030-7

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace.* Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2

HENDL, J. Metodologická triangulace v empirickém výzkumu. *Česká kinantropologie 1.* [online] 1997, č. 2, s. 75 – 88 [cit. 2014-03-06 15:01]. ISSN 1211-926. Dostupný z <http://www.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/triang.htm>

HRADEČNÁ, M. a kol. *Vybrané problémy sociální pedagogiky.* Praha: Karolinum, 1995. 89 s. ISBN 80-7184-015-7

HRAPKOVÁ, N. a kol. *Učebné texty pro studující na univerzitě třetího věku.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2005. 146 s. ISBN 80-223-2059-5

HROMÁDKO, J. Zlepšování vztahů mezi mladší a starší generací je nezbytností. In *11. konference ČAPV – Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělání* [online]. Dostupné z <<http://au3v.vutbr.cz/zpravy.php>>.

JANÁS, J., PULEC, J. *Historie vzniku univerzit třetího věku. Historie Masarykovy univerzity.* Brno: Masarykova univerzita, 2005. 18 s.

JIREŠ, S. Ratio - Universita. In *Vzdělávání seniorů na vysokých školách v České republice 2004.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2004. s. 108-110.

KAŠOVÁ, A. Úvod do problematiky kulturně-výchovné práce s vybranými skupinami obyvatelstva. Olomouc: Univerzita Palackého, 1986. 53 s.

KNOTOVÁ, D. Jaká je česká sociální pedagogika? In *Konstituování Sociální pedagogiky jako vědeckého oboru.* Brno: Institut mezioborových studií, 2004. str. 61 – 66 ISBN 80-902936-5-4

KNOTOVÁ, D. Volný čas dospělých v kontextu celoživotního učení. In *Výchova a volný čas.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. s. 29-31. ISBN 80-7040-849-9

KNOTOVÁ, D. Neformální zájmové vzdělávání dospělých ve volném čase. In *STUDIA PAEDAGOGICA : Vzdělávání dospělých v rámci celoživotního učení.* U 11. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4143-9

KRAUS, B. PLÁČKOVÁ, V. a kol. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001. 199 s. ISBN 80-7315-004-2

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3

KLEVETOVÁ D., DLABALOVÁ I. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada, 2008. 208 s. SBN-13: 978-80-247-2169-9

Memorandum o celoživotním učení [online]. Zpravodaj odborné vzdělávání v zahraničí. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2001, příloha II/2001 [cit 2014 – 02 – 26]. Dostupný z < <http://www.nuv.cz/uploads/Periodika/ZPRAVODAJ/2001/ZP01PIIa.pdf> >

MITRO, J. Formy využití volného času důchodcov. In Čornaničová, Rozália. *Obohacovanie života starších ľudí edukatívnymi aktivitami. Zborník zo seminára s medzinárodnou účasťou konaného pri príležitosti Európskeho roku starších ľudí a solidarity medzi generáciami*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1994, s. 185–188. ISBN 80-7121-068-4

Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí 2013 – 2017. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. MPSV, ©2014 [cit. 2014-03-01 16:48]. Dostupné z: < <http://www.mpsv.cz/cs/14540> >

Národní program přípravy na stárnutí na období 2003 – 2007. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. MPSV, ©2008 [cit. 2014-03-01 16:30]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/2869>>

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 – 2012 (Kvalita života ve stáří). Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. MPSV, ©2008 [cit. 2014-03-01 16:32]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/5045>>

Neformální vzdělávání. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. MŠMT, © 2013-2014 [cit. 2014-02-13 13:13]. Dostupné z: < <http://www.msmt.cz/mladez/neformalni-vzdelavani-1> >

MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 203 s. ISBN 80-210-3345-2

ONDRÁKOVÁ, J., TAUCHMANOVÁ, V., JANIŠ ml., K., PAVLÍKOVÁ, S., JEHLIČKA, V. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2012. 168 s. ISBN 978-80-7465-038-3

PALÁN, Z. *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2002. 207 s.

PALÁN, Z., RÝZNAR, L. *Vzdělávání dospělých a Evropa*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. 127 s. ISBN 80-7041-879-6

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2004. s. 270. ISBN 80-7184-569-8

PERHÁCS, J. Zaujmová činnosť staršieho človeka ako prostriedok jeho sebautvárania. In Čornaničová, Rozália. *Obohacovanie života starších ľudí edukatívnymi aktivitami. Zborník zo seminára s medzinárodnou účasťou konaného pri príležitosti Európskeho roku starších ľudí a solidarity medzi generáciami*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1994, 261 s. ISBN 80-7121-068-4

PETŘKOVÁ, A. *Vzdělávání seniorů jako aktuální problém vzdělávání dospělých*. In: Bočková, V. a kol.: *Aktuální problémy výchovy a vzdělávání dospělých*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. 50 s. ISBN 80-7067-358-3

PETŘKOVÁ, A. *Komunikace účastník – text v distančním vzdělávání*. In BOČKOVÁ, Věra a kol. *Aktuální problémy výchovy a vzdělávání dospělých II*. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, 50 s. ISBN 80-7067-569-1

PETŘKOVÁ, A., ČORNANIČOVÁ, R. *Gerontagogika. Úvod do teorie a praxe edukace seniorů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. 92 s. ISBN 80-244-0879-1

PICHAUD, C. *Soužití se staršími lidmi*. Praha: Portál, 1998. 156 s. ISBN 80-7178-184-3

Program rozvoje mikroregionu Dačicko. České Budějovice: Regionální rozvojová agentura jižních Čech - RERA a.s., 2004/2005, 130 s.

RABUŠIC, L. *Vzdělávání dospělých v předseniorském a v seniorském věku*. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. s. 101-117.

RABUŠICOVÁ, M. *Studia Paedagogica: Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4143-9

Seniorgymnázium. Muzeum Beskyd. [online]. [cit. 2014-03-01 18:20]. Dostupné z: <<http://muzeumbeskyd.com/seniorgymnazium.htm>>

STAKE, R. E. *The art of case study research*. Thousand Oaks : SAGE Publications, 1995. 175 s. ISBN 08-039-5767-X

Stárnoucí Evropa? Skutečnost, na kterou je třeba se připravit – 15/5/2012 [online]. [cit. 2014-05-01] Dostupný z http://ec.europa.eu/news/economy/120515_cs.htm

ŠINKA, F. Starý člověk a volný čas. In Čornaničová, Rozália. *Obohacovanie života starších ľudí edukatívnymi aktivitami. Zborník zo seminára s medzinárodnou účasťou konaného pri príležitosti Európskeho roku starších ľudí a solidarity medzi generáciami*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1994, 261 s. ISBN 80-7121-068-4

ŠIPR, K., *Jak zdravě stárnout*. Rosice u Brna: Gloria, 1997. 118 s. ISBN 80-901834-1-7

ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. 208 s. ISBN 978-80-7367-551-6

ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0

Univerzita třetího věku – U3A. E-senior. Portál vzdělávání seniorů [online]. Moodle, Česká zemědělská univerzita v Praze [cit. 2014-03-01 18:04]. Dostupné z: <<http://e-senior.czu.cz/>>

VÁŽANSKÝ, M. *Volný čas a pedagogika zážitku*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 64 s. ISBN 80-210-0428-2

Vize mikroregionu Dačicko. Mikroregion Dačicko, Dačice: BESI a.s., 2011 [online]. Mikroregion Dačicko, ©2014 [cit. 2014-03-01 22:33]. Dostupné z: <<http://www.m-dacicko.cz/dulezite-dokumenty/program-rozvoje/vize-mikroregionu/>>

VOSTROVSKÁ, H. *Sociálně aktivizační programy pro klienty pečovatelské služby*. Praha: Státní zdravotní ústav, 1998, 2. rozšířené vydání, 21 s. ISBN 80-7071-093-4

Všeobecná encyklopedie Diderot. Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-2-3

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Složení obyvatelstva Mikroregionu Dačicko podle věku.	41
Tabulka 2: Instituce zapojené do neformálního vzdělávání seniorů v mikroregionu.	44
Tabulka 3: Přehled aktivit konaných během roku v jednotlivých obcích se zaměřením na seniory či celou populaci.	47

SEZNAM PŘÍLOH

- PI Mapa Mikroregionu Dačicko
- PII Otázky k polostrukturovanému rozhovoru
- PIII Záznamový arch pozorování

PŘÍLOHA P I: MAPA MIKROREGIONU DAČICKO

PŘÍLOHA P II: OTÁZKY K POLOSTRUKTUROVANÉMU ROZHOVORU

Technické vybavení a zázemí organizace

- Jakým technickým vybavením sloužícím ke vzdělávání seniorů disponujete? (například z hlediska modernosti, zda je dostačující aj.)
- Jaké je nemovité zázemí instituce? (budova kde sídlíte?)
- Shledáváte nějaké nedostatky?

Dostupnost aktivit pro příjemce služeb

- Jaké jsou možnosti seniorů z hlediska dostupnosti nabízených aktivit? (dopravní, časové, prostorové atd.)
- Jaké jsou finanční poplatky za účast na činnostech? (myšleno kolik platí každý účastník aktivity)
- Jak velkou máte členskou základnu seniorů – kolik cca seniorů (můžů/žen) se účastní jednotlivých aktivit?
- Shledáváte nějaké nedostatky?

Profesionalizace služeb

- Jaké je profesionální obsazení vaší instituce z hlediska dosaženého vzdělání jednotlivých pracovníků?
- Jsou pracovníci vzděláni v oboru gerontopedagogiky či jiného vzdělání v oblasti práce se seniory?
- Jaká je praxe pracovníků? Pracují zde již dlouho? Co dělali předtím? Jaké mají jiné zkušenosti ohledně práce se seniory?
- Shledáváte nějaké nedostatky?

Nabídka poskytovaných služeb

- Co je hlavní náplní činnosti organizace?
- Jakým způsobem je utvářena vzdělávací a volnočasová nabídka aktivit pro seniory? Kdo všechno se podílí na vytváření programu?
- Myslíte si, že je nabídka aktivit dostatečně atraktivní a pokrývá poptávku?
- Shledáváte nějaké nedostatky v programu?

Propagace organizace veřejnosti

- Co děláte pro místní povědomí o vaší organizaci?
- Jakým způsobem se mohou zájemci dozvědět o vašich aktivitách?
- Jakým způsobem získáváte nové členy?

Spolupráce s dalšími organizacemi

- Spolupracujete nějakým způsobem s obcí, v níž sídlíte? Jakým? (př. financování, účast na různých akcích obce?)
- S jakými dalšími organizacemi spolupracujete a jakým způsobem?

PŘÍLOHA P III: ZÁZNAMOVÝ ARCH POZOROVÁNÍ

Název instituce:		
Materiální zajištění	PC vybavení	
	Didaktické pomůcky	
	Speciální technika (zesilovače, lupy, ...)	
Dostupnost služeb	Finanční spoluúčast	
	Dojezdová vzdálenost	
	Bezbariérový přístup	
Kvalifikace personálů	Stálí zaměstnanci	
	Externí spolupracovníci	
Nabídka	aktuálnost	

aktivit		
	Způsob zjišťování poptávky (anonymní schránky, dotazníky)	
Propagace aktivit	Tištěné materiály	
	Webová prezentace	
	tisk	
	jiné	
Spolupráce s dalšími organizace- mi	ekonomická	
	Propagační	
	Společné aktivity	
	Jiné	